

LA GEOGRAFIA HISTÒRICA ANGLOSAXONA

HISTORICAL ANALYSIS IN GEOGRAPHY

William Norton

Introducció

Parlar de *geografia històrica* com a branca de la geografia dins l'àmbit espanyol pot semblar, com a mínim, exagerat, ja que, malgrat l'existència de no pocs treballs sobre geografies del passat o sobre processos geogràfics, molt pocs de llurs autors es definiren com a practicants de la geografia històrica, cosa que impossibilita la seva institucionalització.¹ Com a exemple d'això, hom pot assenyalar que només una facultat de lletres a Espanya, la de la Universitat d'Alcalá de Henares, té una assignatura de *geohistòria* en el seu pla d'estudis.²

Aquest fet no ha d'estranyar ningú, atesa la influència constant de la geografia francesa en la història contemporània de la geografia espanyola, i la marginació que la geografia històrica ha tingut en aquell país. Malgrat els forts lligams existents a la universitat francesa entre la geografia i la història, només un sol grup, creat per Roger Dion, és susceptible d'ésser considerat dintre aquesta especialitat.³

Contràriament, a la Gran Bretanya, als Estats Units i al Canadà hom compta, a més de precedents importants, amb una producció bibliogràfica considerable des dels anys vint d'aquest segle, i amb personalitats que íntegrament o parcial

Notes

1. A la fi de la redacció d'aquest article aparegué un número monogràfic d'"Estudios Geográficos", dirigit per Joaquín Bosque Maurel, dedicat íntegrament a aquest tema, la introducció del qual va, en bona part, en la mateixa línia que el present estudi.

2. Autor anònim: *Asignaturas de Geografía en los Planes de Estudio de las Facultades de Filosofía y Letras y de Geografía e Historia de España* a "Boletín de la A. G. E.", núm. 9; abril de 1983; pp. 4-5.

3. DE PLANHOL, 1972a i 1972b. Sobre la situació de la geografia històrica francesa i sobre Roger Dion hom pot veure també: CLOUT, 1977; BAKER, 1980; i CLAVAL, 1984.

s'han dedicat a aquesta subdisciplina i que, alhora, han tingut una repercussió en l'evolució general de la geografia.

D'altra banda, l'aparició freqüent d'estats de la qüestió i de comentaris bibliogràfics estrangers en la producció anglosaxona recent mostra la importància que aquesta especialitat adquireix arreu: Israel, Àfrica, Austràlia, Nova Zelanda o el Japó.⁴ Ni França ni Alemanya no resten endarrerits, amb intents en el primer estat de recuperació de les arrels historicistes que dominaren la tradició geogràfica, alhora que és formulada una geografia històrica renovellada.⁵

L'objecte d'aquest article és de donar a conèixer aquesta tradició, ignorada en la nostra tradició geogràfica, tot fent un repàs breu de la trajectòria de la geografia històrica anglosaxona, destacant-hi els seus punts de definició principals, i fent referència a la permeabilitat i a les resistències d'aquesta especialitat als avanços generals de la geografia. L'àmbit general de l'estudi abraça des dels anys vint, quan a la Gran Bretanya fou formalitzada l'especialitat, fins a l'aparició dels corrents teòrics i crítics i humanístics més actuals. Avui la geografia històrica anglosaxona apareix potent i renovada, essent alguns dels seus especialistes capdavanters dels nous corrents que s'obren pas amb força dintre el conjunt disciplinari.

Clifford Darby i la formació de la geografia històrica com a subdisciplina

Derek Gregory, en el seu article sobre la geografia històrica al *Dictionary of Human Geography* (GREGORY, 1981 a, pp. 146-147), assenyala que l'època de la postguerra, entre els anys 1945 i 1965, fou marcada per la influència dels treballs de H.C. Darby a la Gran Bretanya, i de A.H. Clark a Nord-amèrica, així com per l'empirisme com a forma predominant de treball. El primer d'aquests autors ha d'ésser considerat central, tant per a la institucionalització de la disciplina, com per a l'afermament de la perspectiva metodològica apuntada. Ambdós fets, però, han d'ésser posats en el context d'una època anterior, durant el desenvolupament de la reacció contra l'ambientalisme a la Gran Bretanya, sobretot durant els anys 1920 a 1930. Als Estats Units, en canvi, la formulació d'una geografia cultural, aquests mateixos anys, per part de Carl O. Sauer, frenà de moment la creació d'un camp específic per a la geografia històrica, la qual no sorgí fins els anys 1940, sempre molt connectada a l'escola de Berkeley, creada per Sauer.

Recentment, Clifford Darby, en un article on revisa la trajectòria de la geografia històrica al seu país (DARBY, 1983), cita per caracteritzar el que ell anomena una *new Geography*⁶ l'impacte que tingué la traducció a l'anglès, el 1925, de l'obra de Lucien Febvre (FEBVRE, 1922), els contactes amb geògrafs francesos i, de manera general, el retrobament amb la tradició regionalista. En aquest ambient, segons Darby, pot ésser situat el sorgiment de la geografia històrica com a disciplina autoconscient, puix que assolí una definició acotada del seu camp d'estudi, diferent de les que fins llavors havien estat fetes, alhora que assumí unes habituds metodològiques que donaren cohesió a una producció empírica creixent.

Guy Robinson i John Patten (1980) han reivindicat per a Edmund W. Gilbert, col·lega de Darby, la redefinició del concepte de geografia històrica. Gilbert, en un article titulat justament *What is Historical Geography?*, emfasitzà el concepte de regió com a punt de partida per a qualsevol definició de la subdisciplina;

segons ell, la geografia històrica era la geografia d'una regió tal com era en un període passat, o bé, la reconstrucció d'una geografia regional del passat (GILBERT, 1932; ps. 129 i 132). Aquest enfocament regional s'allunyà dels precedents que estudiaven la influència dels factors geogràfics sobre la història, exemplificats a la Gran Bretanya en el treball de G.A. Smith, *Historical Geography of Holy Land* (1894), i als Estats Units pels d'A.C. Semple, *American History and his Geographic Conditions* (1903), i d'A.P. Brigham, *Geographical Influences in American History* (1903). Gilbert substitueix l'ambientalisme per la descripció corològica en diferenciar-se d'altres aproximacions a les quals hom havia aplicat el nom de geografia històrica: la història dels descobriments geogràfics i de les exploracions, la història de la geografia com a ciència i l'estudi dels canvis en les fronteres polítiques.

L'obra culminant d'aquest procés de redefinició fou *An Historical Geography of England before A.D. 1800*, obra col·lectiva dels geògrafs britànics, publicada el 1936 i dirigida per Darby, en la qual participà també Gilbert. Al marge de la vàlua empírica i de l'esforç de síntesi que suposa aquesta obra, cal ressaltar-ne dues característiques que permeten de qualificar aquesta primera geografia històrica de voluntàriament ahistòrica, malgrat la paradoxa aparent, ja que són negligits en l'estudi els processos. Una primera característica és la voluntat d'allunyar-se de la història com a disciplina, en un esforç de diferenciació notable; la segona, i com a resultat de l'anterior, és l'adopció d'una metodologia explícita, la de les *cross-sections* o talls cronològics horitzontals.

Darby, en la introducció a l'obra, caracteritzà l'estudi de geografies del passat com una línia de treball que emprades que són històriques amb una aproximació, però, geogràfica. La voluntat d'incloure la geografia històrica dins la geografia fou una constant en Darby, repetint la mateixa frase textual en un article de 1953 i en un altre de 1962, citant a Alfred Hettner com l'orientador d'una

Notes

4. Revisions recents en publicacions anglosaxones sobre la geografia històrica d'aquests països són: per a Israel a BEN-ARIEH, 1981; per a Àfrica del Sud, CRUSH i ROGERSON, 1983; per a Austràlia i Nova

Zelanda, POWELL, 1981; i per al Japó, SENDA, 1982.

5. Sobre Alemanya hom pot consultar DENECKE, 1981; sobre França, BOYER i CLOUT, edrs., 1977. Per

a aprofundir en el retrobament de la tradició històrica cf. CLAVAL, 1984.

6. DARBY, 1983, p. 422. L'expressió *new Geo-*

concepció estrictament geogràfica; l'única diferència amb el conjunt de la disciplina és que el seu treball és realitzat en un temps passat. La necessitat d'una distinció explícita entre història i geografia fou un dels temes més tractats en un altre treball del 1962 dedicat al problema de la descripció geogràfica, molt citat per la seva importància metodològica.⁷

Hom pot dir, doncs, que l'afirmació continuada com a geogràfica de la geografia històrica, des de la perspectiva de Darby i, en conjunt, de la primera escola anglesa, ha d'ésser inscrita en l'esforç de diferenciació de la geografia respecte de les ciències nomotètiques (per sa perspectiva corològica o regional), però també respecte de la història, tal com establí Hettner en negar la possibilitat d'una geografia històrica (CAPEL, 1981).

Si hom tractava, doncs, com apuntà Gilbert, de reconstruir la geografia d'una regió en un temps històric determinat, el que hom pretenia era de fer com una fotografia, una descripció instantània. El mètode de la *cross-section* era, des d'aquest punt de vista, el més adequat, ja que és marcadament estàtic i només empra la història o bé com a font, o bé per explicar un resultat geogràfic determinat. D'altra banda, la successió de talls cronològics diferents en una mateixa regió permetia la comparació de moments diferents, tot situant en la història les permanències principals del paisatge.

El problema de l'evolució i del canvi restà, doncs, momentàniament relegat com a poc significatiu durant els primers anys de la geografia històrica com a subdisciplina. En treballs posteriors de reflexió sobre aquests temes, Clifford Darby, malgrat el seu interès constant a diferenciar geografia i història, tingué ja present la dimensió cronològica i l'estudi evolutiu. Fonamentalment, però, la preocupació per ampliar els horitzons amb una aproximació més genètica durant els anys d'entreguerres fou deguda a geògrafs estatunidencs, entre els quals cal destacar, per la influència que exerciren sobre l'escola anglesa, Derwent Whittlesey i Jan O. Broek. Aquests, ben al contrari que llurs col·le-

gues britànics, no tenien gens de voluntat d'especificació d'una geografia històrica, puix que ells només volien parlar d'una geografia cultural en el mateix sentit que l'havia practicada Carl O. Sauer.

D. Whittlesey fou qui encunyà l'expressió *sequent occupance*, el 1929, per tal de designar un model d'evolució històrica de les cultures en una mateixa regió. Ell sentia la geografia com l'estudi d'una "successió d'estadis de l'ocupació humana establint la genètica de cada estadi en termes del seu predecessor" (WHITTLESEY, 1929, p. 162). Cada estadi d'ocupació representa unes característiques paisatgístiques, algunes de les quals influencien de forma determinant

l'ocupació següent, i això de forma successiva. En la seva conceptualització cita com a font d'inspiració les teories de la successió botànica i el cicle d'erosió. Segons Marwin W. Mikesell, en un article de 1976, aquesta concepció tingué vigència entre els anys trenta i els anys cinquanta, tot posant l'èmfasi en el fet que en l'analogia entre el cicle d'erosió davisiana i la *sequent occupance* de Whittlesey fou reemplaçada la perspectiva ambientalista per la historicista. Derek Gregory, en el seu llibre del 1981, el considera com un precedent dels treballs de Jan Broek, alhora que afirma que mai no tingué una projecció pràctica. Clifford Darby, finalment, en un simposi d'història del 1962, l'inscriu com un mètode que estudia el passat en el present i l'empara amb el *méthode régressive* de Marc

Bloch i la *retrospective allusion* d'A.G. Ogilvie, ja que com ells tracta de veure la influència de paisatges passats en la configuració geogràfica posterior.

A diferència de la influència limitada de la conceptualització de Whittlesey, l'estudi monogràfic de Jan O. Broek, *The Santa Clara Valley, California* del 1932, repercutí de forma important en l'adopció d'una perspectiva evolutiva en el conjunt de la geografia històrica i en la pròpia construcció conceptual de Clifford Darby. En la introducció d'una obra del 1973 que vol mostrar els avanços produïts des de la capdavantera geografia històrica d'Anglaterra publicada el 1936, Darby cita el treball de Broek com un exemple de solució del problema de l'estaticisme de les *cross-sections* i explica com el pla de l'obra que presenta hi està directament inspirat.

Broek combinà quatre talls cronològics on eren descrits els paisatges diferents segons les característiques històriques de les civilitzacions que els habitaven, amb tres estudis sobre l'evolució dels trets socio-econòmics i llur plasmació en el paisatge entre tall i tall. Aquests estudis dinàmics que Broek realitzà entre les *cross-sections* respectives foren denominats per Darby *vertical themes*, tot oposant-los a la descripció horitzontal tradicional. Ell mateix els havia emprat, sense els talls horitzontals complementaris, en el seu article sobre el canviant paisatge anglès, del 1951. Darby en féu una valoració metodològica on, tot i considerar positiva la perspectiva dinàmica que introduïen, manifestava dos problemes grans en emprar els *vertical themes* sense complement horitzontal: el primer, era una pèrdua de la visió global, o, si hom vol, regional o sintètica; el segon era la dificultat de discernir entre història econòmica i geografia històrica en una organització de tipus temàtic. Justament el que Darby valorava més en el treball de Broek, en la seva combinació, era que, d'una banda, permetia l'aproximació dinàmica tot superant l'estaticisme de les *cross-sections*; de l'altra, però, l'esquema abans presentat (enfocament corològic i diferenciació entre geografia i història)

Notes

graphy que empra Clifford Darby és referida a la mateixa geografia que Halford J. Mackinder publicà amb aquest nom l'any 1886. Ell considera, que la idea que implicava aquesta denominació no començà

de plasmar-se plenament fins després del 1918.

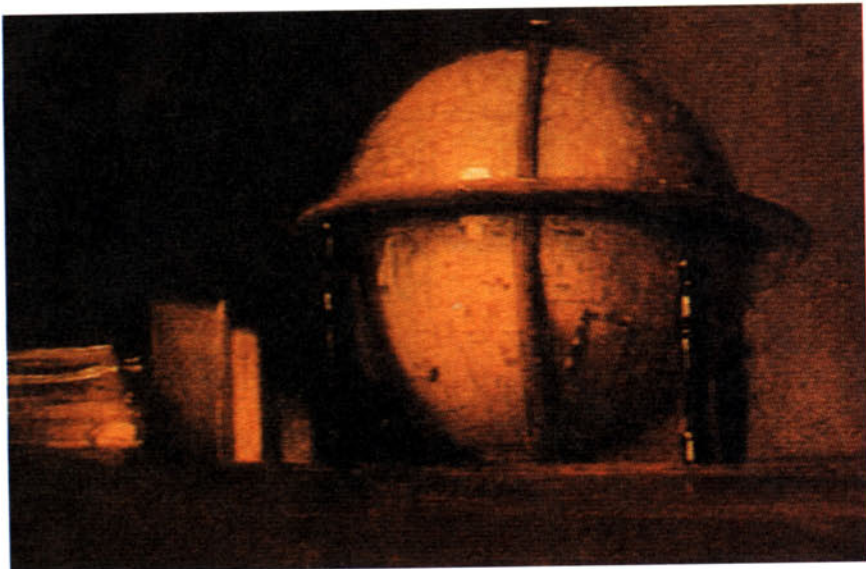
7. Darby en aquest article proposa dues formes de diferenciació entre la part històrica i la geogràfica d'un treball. La primera consisteix en la utilització de

notes a peu de pàgina per a la informació estrictament històrica; la segona en l'ús del temps present per a la descripció geogràfica i del passat per a les descripcions històriques.

permetia una lectura completament plausible. L'aproximació geogràfica i regional era preservada en supeditar les descripcions d'orientació temàtica "menys geogràfiques" a les instantànies paisatgístiques horitzontals, de factura regional i sintètica, que, de fet, en el treball de Broek, apareixien com a conclusions de cada capítol d'orientació temàtica i històrica.⁸

En els anys cinquanta, i fruit de la interpretació i assimilació dels treballs de J. Broek, aparegué una definició doble de la subdisciplina. A l'objecte primitiu de reconstruir geografies del passat li fou sumat l'objectiu de l'estudi del canvi geogràfic al llarg de la història. Així fou reconegut per Darby en citar les influències de Jan O.M. Broek i de Carl O. Sauer en aquesta perspectiva, i així restà establert en els treballs de definició posteriors i fins avui.⁹ La comparació de dos manuals, el de W.G. West, del 1938, aparegut en els primers moments de la disciplina, i el de J.B. Mitchell, del 1954, mostra també la incorporació del tema del canvi a les perspectives de la geografia històrica.

Cal entendre, però, que la por a una perspectiva més obertament històrica i la defensa d'uns límits geogràfics estrictes per a la geografia històrica poden explicar per què encara a començaments dels anys setanta molts de geògrafs britànics valoraven pobrament els resultats obtinguts per la geografia històrica entorn al problema del canvi, com assenyala Prince el 1969 i el 1971; o que aquest problema del canvi fos oblidat tradicionalment, cosa que explicava la seva reclamació per part dels historiadors econòmics o dels antropòlegs econòmics i socials, com assenyala Baker el 1972. Mentre a la Gran Bretanya la geografia històrica era formalitzada, als Estats Units, malgrat les connexions metodològiques evidents, Carl O. Sauer, amb perspectives més obertes, edificava la seva geografia cultural, la qual traspua més tard una bona part dels seus conceptes cap a la geografia històrica.

Carl O. Sauer i la geografia històrica

Molt poques vegades Carl Sauer parlà d'una geografia històrica com a subdisciplina; no hi ha dubte, però, que una de les interpretacions principals que hom pot fer de la seva geografia cultural va clarament en el mateix sentit. D'altra banda, Sauer té una reflexió teòrica important sobre aquest tema en un article del 1941, mentre que la recerca recent de M. Williams en el seu arxiu privat l'ha fet aparèixer com "la nina dels meus ulls". A més, alguns dels treballs de major repercussió entre els geògrafs històrics provenen de l'escola de geografia cultural que ell creà, com són els ja citats de J. Broek o els de C. Glacken, per exemple. Finalment encara, el principal exponent de la geografia històrica institucionalitzada als Estats Units entre els anys 1950 i 1970, Andrew Hill Clark, passà una etapa de formació al costat de Sauer i sempre ha estat considerat molt influït per l'escola de Berkeley, quan no se l'ha inclòs dins aquesta.¹⁰

Dos treballs sobretot, *The Morphology of Landscape*, del 1925, i *Foreword to Historical Geography*, del 1941, mostren bé com entenia Sauer la geografia històrica. Malgrat els setze anys que

separen ambdós treballs i que tracten temes diferents, la coherència de les formulacions entre l'un i l'altre són molt notables.

A *The Morphology of Landscape* Sauer apunta les bases d'una geografia cultural voluntàriament allunyada de la tradició ambientalista nord-americana que dirigí tota la seva obra posterior. Aquí poden ésser ressaltats tres punts bàsics: la concepció de la geografia com una fenomenologia del paisatge;¹¹ també la concepció de la geografia com una ciència de processos; i el paper atorgat a la geografia en la construcció d'una ciència de l'home unificada.

Recentment, Mireia Belil i Isabel Clos, en un article del 1983, han posat de manifest la concepció fenomenològica de la geografia saueriana. Efectivament, la seva *The Morphology of Landscape* comença amb l'afirmació que tota ciència pot ésser vista com una fenomenologia, tot valorant la concepció científica com un procés organitzat d'adquisició del coneixement, enfront del significat restringit d'un cos unificat de lleis físiques. No resta reduïda a una afirmació antipositivista en l'àmbit general de les ciències, sinó que interioritza la perspec-

Notes

8. L'organització dels capítols del llibre de Jan Broek pot ajudar a entendre aquestes consideracions:

Cap. 4. *The primitive landscape.*

Cap. 5. *The Spanish-Mexican period: the social-economic determinants.*

Cap. 6. *The landscape in Spanish-Mexican times.*

Cap. 7. *The early American period: the social-economic determinants.*

Cap. 8. *The landscape in the early American period.*

Cap. 9. *The recent American period: The social-economic determinants.*

Cap. 10. *The present landscape.*

9. El 1953 Darby incorporà la visió dinàmica al patrimoni de la geografia històrica, citant fonamentalment Jan Broek; el 1962, cita Sauer com a introductor del tema del *geographical change* i inclou la definició del canvi geogràfic al llarg dels temps. Clark fou el primer que donà dins la geografia histò-

tiva fenomenològica en establir que la geografia no pot ésser res més que "una fenomenologia del paisatge" que considera l'home com a expressió integral de l'escena i el situa en el centre de la reflexió geogràfica. La valoració de la tradició corològica i la concepció de la realitat com un tot que no pot ésser expressat per una consideració separada de les parts són corol·laris coherents amb la proposició inicial.

Paisatge és per a Sauer el concepte que designa l'associació peculiar dels fets estudiats, i, en aquest sentit, és un resultat de processos diversos. Fa una distinció fonamental entre paisatge natural, fruit d'un procés d'interacció d'elements físics (geològics, climàtics etc.) abans de la introducció de l'activitat humana, i paisatge cultural, fruit del treball de l'home i en evolució en relació amb la successió de cultures diferents sobre el territori. D'aquesta manera, la geografia és basada en la realitat de la unió dels elements físics i humans del paisatge. Ni aquests elements ni llur classificació anterior poden ésser entesos com a independents ni separables formalment en l'anàlisi geogràfica, ja que són els complexos culturals els que actuen de motor configurador d'uns paisatges que són en evolució constant. L'home és al centre de qualsevol reflexió geogràfica i, en aquest sentit, l'àrea física és una suma de tots els recursos naturals de què l'home disposa en una àrea i són les característiques culturals les que orienten llur ús. A la plana 325 Sauer diu explícitament: les qualitats físiques d'un paisatge són aquelles que tenen valor d'hàbitat present o potencial; i conclou: entenem la cultura com una expressió geogràfica composta de formes que són part de la fenomenologia geogràfica. Des d'aquest punt de vista no hi ha lloc per a un dualisme del paisatge.

Les conclusions de *The Morphology of Landscape* són un al·legat contra el racionalisme, segons ell molt poc útil al mètode morfològic i a l'estudi dels paisatges culturals. En tot l'article, Sauer es

mou dins d'una concepció de la geografia com a disciplina individualitzada i amb molt poques referències a d'altres ciències. En acabar l'article, però, Sauer trenca tímidament, però estratègicament, aquesta tendència; així, en una nota a peu de pàgina a la darrera paraula del text apareix, de fet, el que pot ésser considerat com a punt darrer de les seves conclusions. En ella és apuntada l'opinió que posteriorment i repetida defensarà de manera més oberta: el trencament de les barreres entre les ciències socials i l'esterilitat dels prejudicis disciplinaris.

La col·laboració amb antropòlegs en el seu treball de camp i l'admiració que sentia per l'antropologia cultural del moment han d'ésser considerades com la clau de volta de la seva concepció oberta de la ciència humana. La definició d'antropologia de Clark Wissler del 1924 i el seu comentari constitueixen la nota de peu de pàgina esmentada; la dita definició fa referència a les relacions entre l'home i la natura, i Sauer la trobà perfec-

tament adequada per a la geografia. Les darreres paraules del seu article són que l'antropologia social i la geografia "poden representar la primera d'una sèrie de fusions en una gran ciència de l'home". Aquesta no podia ésser més que una ciència retrospectiva, tal com seguidament és analitzat.

A l'article *Foreword to Historical Geography*, Sauer reflexiona sobre la

geografia històrica, per bé que sovint fa referència al conjunt de la geografia, tot defensant, com a conclusió implícita, la geografia històrica com a única geografia possible. De fet, en comparar aquest article amb *The Morphology of Landscape*, hom pot veure una concreció dels punts abans destacats: l'aproximació fenomenològica, la ciència de processos i la construcció d'una ciència humana unificada.

La naturalesa històrica de la cultura és a la base de la seva concepció fenomenològica. En primer lloc, rebutjant el racionalisme del segle XVIII i l'ambientalisme del segle XIX, afirma que el medi ambient és un concepte d'apreciació cultural, que ell mateix és un valor en història cultural. El pas següent és la definició de la tasca del geògraf en estudiar les relacions entre l'home i el seu medi, entenent la geografia històrica com una part de la història de la cultura. Així, la precaució preliminar i l'habilitat necessària de l'investigador enfrontat a un complex cultural és "veure el territori amb els ulls dels seus ocupants, des del punt de vista de llurs necessitats i capacitats. Aquesta és la tasca més difícil en tota geografia humana: avaluar posició i emplaçament, no des del punt de vista d'un americà educat d'avui, sinó posant-se en la posició d'un membre del grup cultural que s'està estudiant" (p. 362). Aquesta assumpció dels valors culturals situats un temps i un espai precisos, davant esquemes conceptuals rígids com l'ambientalista, és d'un interès especial puix que connecta amb el concepte de *geosophy* de John Kirtland Wright, en el seu article del 1947, i amb ell, amb una de les tradicions de major significació entre els corrents crítics i humanístics actuals, de David Lowenthal o d'Hugh C. Prince fins a Yi Fu Tuan.

Davant una geografia ocupada en les economies i cultures presents, Sauer defensà una geografia humana entesa com a ciència genètica. Evolució i canvi, lluny d'ésser ignorats, han d'ésser considerats centrals en la geografia humana, tot opinant que els geògrafs humans que

Notes

rica (el 1954) la definició explícita sobre el canvi geogràfic al llarg del temps.

10. Una breu ressenya biogràfica apareix a HARRIS, 1976. Meinig, en la seva ressenya del 1978, tot i admetent les influències de Sauer no l'inclougué en l'escola de Berkeley. En canvi, ni McManis ni Spencer, en llurs articles del 1976, no destaquen grans

diferències entre l'escola de Berkeley i la geografia històrica de Clark. Finalment, Baker, en un article del 1977, assenyalà que les diferències entre les escoles de Berkeley i de Madison eren com a mínim tan marcades com les seves similituds.

11. El mot fenomenologia és entès aquí com una

filosofia en sentit lax, però mai com una metodologia explícita. És clara la distinció que féu Billinge el 1977 respecte aquesta qüestió assenyalant que els principis fenomenològics de Husserl (comprensió davant explicació, irreductibilitat dels fenòmens i sentit de totalitat, i intuïció davant pressupòsits *a priori*) són difícils de traduir en una metodologia geogràfica.

treballen en una dimensió curta de temps de l'escena contemporània són atacats per una obsessió ben peculiar.

La dimensió històrica és la base d'una posició disciplinar no gens sectària i favorable a la interrelació entre les ciències humanes. L'article analitzat comença amb un atac a la tradició antihistòrica de la geografia estatounidenc, exemplificada en el treball més conegut de Richard Hartshorne, del 1939, aleshores recent i, com és sabut, de gran influència en la comunitat de geògrafs anglosaxons. Aquesta tradició, que segons Sauer arrenca d'una lectura parcial de Hettner, es recolza en la necessitat de preservar uns límits, «uns glacis defensius de la disciplina». Contràriament, Sauer pensa que quan «una disciplina és dirigida no per preguntes sinó per definicions dels seus límits, aquesta es troba en fase d'extinció. En aquest camí jau la mort de l'aprenentatge» (p. 355). Aquesta posició duria a pensar que geografia i història són realment disciplines diferents i no, com apuntava Sauer, aproximacions diferents a un mateix problema, el del creixement cultural i del canvi. Michael Williams, en el seu ja citat article del 1983, assenyala en aquestes diferències amb la geografia hartshorniana, que era dominant en la comunitat dels geògrafs, una de les raons de la reclusió voluntària de Carl Sauer a Berkeley, alhora que apunta que foren els deïxebles de Hartshorne, malgrat l'excepcionalisme de la seva obra, els qui derivaren cap a posicions quantitatives i teorètiques, de factura totalment antihistòrica, durant els anys posteriors.

El seu article acaba amb aquests mots: «No veig alternativa (...), construïm una ciència retrospectiva que sorgeix de l'experiència adquirida en l'habilitat de mirar enrere» (p. 379). Aquesta ciència retrospectiva, que estudia l'home i la cultura en conjunt, no és sola en la seva tasca; l'al·lusió a l'antropologia com a disciplina model és present de nou ja que el geògraf humà ha de conèixer bé la disciplina germana de l'antropologia, perquè metodològicament és la més avançada de les ciències socials, i un dels seus mètodes més ben desenvolupats és el de la distribució geogràfica. No hi ha dubte, doncs,

que antropologia i geografia, des d'una aproximació genètica, és a dir, històrica en sentit ampli, conformen la base sobre la qual, segons Sauer, cal construir la ciència de l'home.

Belil i Clos, en l'article citat, conclouen encertadament que la perspectiva saueriana restà en segon terme durant la predominança de l'escola teorètico-quantitativa i que recentment ha estat recuperada pels corrents historicistes. L'existència d'una geografia històrica o, si es vol, d'alguns geògrafs històrics treballant durant els anys 1950 i 1960 amb pressupòsits provinents o similars als de Sauer, ha facilitat aquesta recuperació.

La formalització de la geografia històrica a Nord-amèrica

Clifford Darby ha definit els anys 1950 i 1960 a la Gran Bretanya com una època de treball soterrat, basat fonamentalment en l'explotació de fonts que encara estaven per utilitzar.¹² També, com ja ha estat dit, són els anys durant els quals Darby acabà de construir la seva concepció de la subdisciplina. Dues de les innovacions més importants, l'estudi geogràfic al llarg del temps en l'àmbit conceptual, i l'ús combinat de *cross-sections* i de *vertical themes* en el metodològic, foren importades dels Estats Units; el mateix Darby havia reconegut la

influència de la geografia cultural nord-americana en l'ampliació dels horitzons de la geografia històrica britànica. Precisament, a partir de la postguerra, fou quan als Estats Units i al Canadà nasqué pròpiament la geografia històrica com a subdisciplina. En la seva formació hom recollí, d'una banda, la tradició britànica, però, de l'altra, foren formalitzats com a objectes disciplinars una bona part de les aportacions de Sauer i de la seva escola. Els contactes tan fructífers entre Clifford Darby i Andrew H. Clark serviren per a unificar les perspectives.¹³

Clark, en una revisió de la trajectòria de la geografia històrica als Estats Units feta el 1954, assenyalava dos noms destacats en el viratge des d'una perspectiva ambientalista, en la línia d'Ellen C. Semple o d'Albert P. Brigham, a una altra basada en el regionalisme: Ralph H. Brown i Carl O. Sauer. La diferència entre l'un i l'altre, segons Clark, era que mentre el primer s'ocupava de l'estudi de geographies del passat i, en la tradició de la geografia històrica britànica, emprà la *cross-section* com a forma habitual d'aproximació, el segon, recuperant la figura de George Perkins Marsh, centrava el seu treball en l'estudi de l'activitat de l'home com a transformador del medi, en el seu article del 1956. Clark assenyalava també la influència de l'es-

Notes

12. El treball més significatiu de Darby és justament l'explotació i l'inventari de les dades cadastrals a Anglaterra a partir del segle XI, en el seu treball

sobre el *Domesday Book*, on destaca el seu enorme empirisme.

13. Les relacions entre Clifford Darby i Andrew

H. Clark són explicades per Meinig en el seu article del 1978.

14. L'aportació de Brown com a precedent de

cola de Berkeley en el conjunt de la geografia històrica i, especialment, la seva introducció d'una perspectiva genètica en la geografia que possibilita la introducció del tema del canvi. Clark mostrà així la seva predilecció per aquest tipus d'aproximació encara anys més tard.

Ralph H. Brown, a diferència de Sauer, que mai s'autodefiní com a geògraf històric, conreà explícitament aquest camp, al qual aportà una gran renovació durant els anys 1940. Els seus treballs principals foren *Mirror for Americans. Likenesses of the Eastern Seaboard, 1810*, del 1943, i *Historical Geography of United States*, del 1948. Del conjunt hom ha destacat dues aportacions principals. En primer lloc, la innovació que representa respecte als estudis anteriors d'aquest tipus quant a l'ús abundant de fonts primàries, fins i tot en el segon llibre, malgrat el seu caràcter sintètic; enllaçava així amb les preocupacions de Darby i de l'escola britànica, i obria una pràctica que seria seguida posteriorment per Clark, als Estats Units, o per John Warkentin, al Canadà tal com han assenyalat Ernst i Merrens. En segon lloc, l'enfocament original del seu primer llibre, on creà un personatge de ficció, Thomas P. Keystone, viatger i geògraf, que empra com a narrador, en primera persona, de les habituds culturals i del paisatge que estudiava. D'aquesta manera Brown descriví la costa atlàntica nord-americana, tal com ell pensava que era percebuda en els ambients erudits de començaments del segle XIX. Aquesta característica del seu treball ha permès també que Brown pogués ésser considerat un precedent de l'aproximació subjectiva en geografia humana, de l'idealisme i de la fenomenologia.¹⁴

Quan el 1948 Brown morí sobtadament fou Andrew Hill Clark, per indicació de Sauer a Preston James, qui es féu càrrec del capítol sobre geografia històrica del volum commemoratiu del cinquantenari de l'Association of American Geographers.¹⁵ En aquest article Clark inclou una definició explícita sobre el canvi geogràfic al llarg del temps, juntament amb la ja clàssica de reconstrucció de geografies del passat com a objectes de

la subdisciplina. L'article conté, així, els conceptes més ortodoxos a l'estil de Darby (diferències entre història i geografia històrica, èmfasi en l'aproximació regional) més algunes innovacions respecte al treball dels britànics en subratllar la importància de l'aproximació genètica, i en cridar l'atenció sobre el desenvolupament d'altres ciències humanes de les quals la geografia històrica podia aprendre, sobretot respecte de l'arqueologia i l'antropologia.

Aquestes dues innovacions poden molt fàcilment ésser relacionades amb el pensament de Sauer a *Foreword to Historical Geography*. La primera fou aviat consolidada en el món anglosaxó; Darby, un any abans, el 1953, sense definir-lo ja havia abordat aquest problema del canvi, i posteriorment incorporà la definició de Clark als seus treballs de reflexió teòrica. Pel que fa a la segona innovació, restà molt més closa dins la tradició pròpiament saueriana als Estats Units, sense gaire influències a la Gran Bretanya. En aquest aspecte els treballs de Clark són, però, contradictoris, ja que hom pot trobar tant delimitacions molt rígides dels límits disciplinars i afirmacions taxatives de la naturalesa geogràfica de la geografia històrica (CLARK, 1954, ps. 70-71; i 1962, p. 230), com crides a la interdisciplinarietat amb acceptació de límits imprecisos. En aquest sentit, és interessant el seu treball adreçat als practicants de la història econòmica, del 1960; en ell, parla de dues "tradicions" que es desconeixen i que, en canvi, poden sortir enriquides d'un major intercanvi, i explica el que, al seu parer, pot oferir la geografia històrica a la història econòmica. Per a fer-ho cerca temes que són comuns: la distribució i la circulació de béns, el tema del creixement econòmic, on d'una banda cita el model de W.W. Rostow i de l'altra suggereix l'aplicació dels conceptes de *sequent occupance* i de *cross section* aplicats a estadis diferents del creixement econòmic al llarg del temps, citant també els *vertical themes* com a possible aportació geogràfica. D'altra banda, demana als historiadors econòmics una atenció més gran al canvi dels patrons dels assentaments en l'estudi del canvi econòmic,

als aspectes locacionals i als problemes de regionalització. En un dels darrers treballs que publicà, el 1972, assenyalà explícitament la dificultat de separar la geografia històrica de la història, més encara en el camp dels estudis urbans, on els límits són més imprecisos.

Malgrat la separació formal entre l'escola de Berkeley i l'escola de Madison, la de Clark, D. R. McManis suggerí el 1976 que la segona no és més que una branca del mestratge de Sauer. En aquest sentit, com a mínim, hom pot reconèixer una gran quantitat de trets en els treballs de Clark emparentats amb la perspectiva de Sauer; als ja esmentats temes del canvi al llarg dels temps o de la permeabilitat amb d'altres disciplines, hom pot afegir quasi totes les característiques que D.W. Meinig destacà el 1978 en el treball empíric de Clark: èmfasi en el treball de camp, importància de la geografia física per a la comprensió de les regions a estudiar, necessitat d'una bona base historiogràfica, utilitat de la cartografia com a mitjà d'expressió. És difícil, però, establir una perspectiva fenomenològica en el seu treball. Malgrat alguna referència a la "imaginació geogràfica", en el seu article del 1962, i el seu compromís amb la geografia humanística els darrers anys de la seva vida,¹⁶ el seu últim article, escrit el 1975, adreçat als investigadors que comencen, és prou explícit de la seva concepció del treball geogràfic, on l'empirisme i el detallisme eren considerats com a distintius dels geògrafs. Per a ell, la primera cosa era tenir accés a un bon arxiu i saber fer un bon treball de camp; contràriament, els corrents fenomenològics que apareixen mentre Andrew Clark feia el seu treball tenen un origen ben diferent.

Hugh C. Prince, en un article del 1971 on analitzava els corrents geogràfics diferents que es preocupaven del coneixement històric, distingí tres àmbits amb objectes i tradicions ben diferenciats: una geografia històrica que tracta de reconstruir mons del passat, tal com eren en la realitat (món real); aquella que a partir d'una lectura filològica interpreta les imatges geogràfiques d'observadors contemporanis o posteriors (món imagi-

Notes

l'aproximació subjectiva en geografia humana ha estat assenyalada per Johnston, el 1983; l'enfocament idealista per Guelke, el 1982; i l'enfocament

fenomenològic ho fou per Billinge, el 1977.

15. Williams, en el seu article del 1983, explica com primer Preston James demanà a Sauer que es fes

càrrec de l'article i que aquest l'adreçà a Brown, en morir el qual James tornà a insistir prop de Sauer, qui, finalment, l'adreçà a l'autor definitiu, Clark.

nari); i aquella que és ocupada en la construcció de mons teòrics del passat (món abstracte). La primera d'aquestes tradicions era representada pels treballs més clàssics, en la línia de Darby o de Clark; la tercera era emparentada amb els avanços en geografia realitzats per la geografia teòrica, analitzats més endavant. La construcció de mons imaginaris, en canvi, camp que conreava Prince, es relacionava amb la geografia del comportament i de la percepció que des de començaments dels anys 1960 es constituï en una línia de treball coherent.

Alguns dels precedents d'aquest corrent nou ja han estat apuntats anteriorment, si bé cal dir que els mons imaginaris del passat només eren tractats molt parcialment en autors com Sauer o Brown. El punt de referència comú és John K. Wright i els pressupòsits teòrics per a la construcció d'una geografia històrica que posés més atenció al que és percebut i assimilat pels actors històrics que a unes preteses estructures espacials basades en la realitat, foren exposats en el seu article *Terrae Incognitae: the Place of Imagination in Geography*, del 1947. Wright, partint de la diferenciació entre un món conegut i un món d'ombres per a cada civilització i per a cada tradició cultural, apel·lava a l'ús de la imaginació en geografia, tot valorant la subjectivitat a l'hora de definir les característiques d'aquests dos mons i llurs límits. Una subjectivitat que, per definició, era acientífica, no necessàriament funcional i essencialment emotiva.

La idea clau que proposava Wright era la construcció d'una geografia del coneixement i per a definir-la inventà la paraula *geosophy*.¹⁷ Geosofia era l'estudi de "la natura i l'expressió d'idees geogràfiques verdaderes i falses, per part de tot tipus de persones, no sols de geògrafs, sinó de grangers i de pescadors, d'executius i de poetes, de novel·listes i de pintors, de beduïns i d'hotentots" (p. 12). A l'acabament del seu article, Wright considera dues de les moltes branques que pot tenir la geosofia: la *cartographic Geosophy* i la *historical Geosophy*.¹⁸ La primera branca tractava de fer anàlisis a partir dels mapes d'un coneixement geo-

gràfic acotat a una cultura i a una època històrica; la segona feia una història de la geografia que, tot i abastant el que formulava una geografia científica, havia de comprendre, a més, el conjunt d'idees geogràfiques acceptades en un àmbit cultural donat, vinguessin d'on vinguessin.

El 1961, David Lowenthal publicà un assaig sobre les geografies personals que ha estat considerat com la primera crida cap a la creació d'una geografia de la percepció (CAPEL, 1973; p. 59). En ell, J.K. Wright hi és molt citat, i apareix com l'inspirador de la recerca de Lowenthal, puix que "El meu projecte epistemològic ... concerneix tot el pensament geogràfic, científic o no; com és adquirit, alterat i transmès, i com és integrat dins sistemes conceptuals; i com l'horitzó de la geografia varia d'uns individus a uns altres i d'uns grups a uns altres. Específicament és un estudi del que Wright anomenà geosofia (p., 341). Un any més tard, Prince s'uní a aquesta valoració de la percepció i de la imaginació geogràfiques, i, el 1965, ambdós autors signaren un article conjunt sobre els gusts paisatgístics que inicià una línia continuada de treball que arriba fins als nostres dies (LOWENTHAL, 1979; o PRINCE, 1981).

George Perkins Marsh (1801-1882)

En aquest article conjunt estudien el paisatge anglès a partir dels gusts i els tòpics presents en la societat; llur conclusió és que els anglesos tendeixen a acceptar com a bo el que llurs autoritats culturals han dit que era bo, amb una associació d'idees fàcil que lliga el bon gust a tot allò que és vell i antic. Una cosa vella, per poc útil i poc funcional que sigui, sempre és preferida, per la seva antigor, a una de nova. El paisatge és associat a fets històrics o a personatges cèlebres que li donen un contingut emotiu, cosa que en permet una sobrevaloració. La pervivència d'un xovinisme marcat i d'una nostàlgia per glòries passades caracteritza el paisatge anglès com a bucòlic, pintoresc i d'arquitectures ordenades, fet que, en l'inconscient col·lectiu, marca un cert rebuig del present.

Des d'aquesta perspectiva, la geografia històrica s'enfronta a la interpretació de cultures del passat i a llur projecció en el paisatge, alhora que contribueix a la creació d'una memòria col·lectiva nova i específica, ja que les interpretacions actuals no són exemptes de prejudicis i de valors *a priori*. Recrear la història és un objectiu acceptat perfectament per una bona part dels corrents humanístics posteriors, tal com més endavant és assenyalat.

Les perspectives teòriques

L'aparició d'una geografia teòrica i quantitativa dins l'àmbit de la geografia històrica va ser tardana respecte a la innovació general de la disciplina als països anglosaxons. Hom pot citar, però, precedents dels anys 1950 i alguns treballs capdavaners dels anys 1960, així com reflexions teòriques sobre la geografia històrica i l'explicació temporal en geografia des de posicions favorables a la nova perspectiva.¹⁹ L'assimilació d'una geografia històrica nova ha d'ésser situada, com assenyalà R.A. Butlin el 1981, entorn dels primers anys 1970, i encara amb una persistència gran de l'empirisme tradicional, així com d'un elevat grau d'escepticisme davant la innovació de part de molts dels practicants.

Les dificultats d'una renovació teòrica i quantitativa de la subdisciplina són inherents al seu caràcter, puix que s'havia

Notes

16. En aquest sentit és especialment significativa la seva comunicació al simposi celebrat a la universitat de Michigan, el 1974, sobre *The Humanistic Tradition in Geography*.

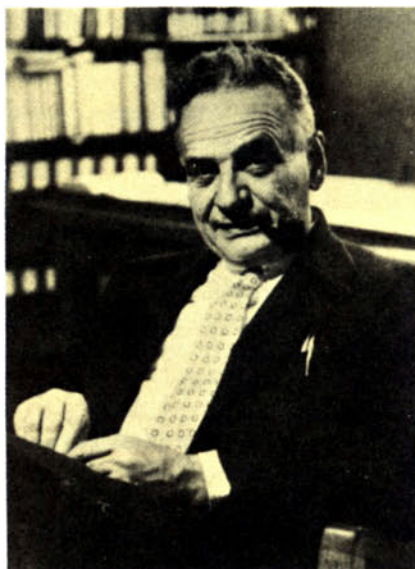
17. És un dels diversos geo-ismes que Wright inventà. Un altre dels termes encunyats per ell fou el

de *geopiety*, emprat posteriorment per Yi Fu Tuan, per bé que amb un significat no del tot coincident.

18. Aquests termes fan referència a la part de la

d'enfrontar, d'una banda, a una pèrdua de *status* dins la jerarquia renovada de la geografia i, d'una altra, a problemes metodològics i tècnics greus per tal de poder seguir els nous corrents dominants. En efecte, el suport tradicional de la geografia en la geologia i en la història, i el reconeixement de l'aproximació genètica a la realitat geogràfica havien situat la geografia històrica en un lloc privilegiat dintre la disciplina. Darby, el 1953, podia afirmar que "tota geografia és geografia històrica" i que aquesta, juntament amb la geomorfologia, fornien els elements bàsics del conjunt de la disciplina. Hom coneix, però, com des de la nova aproximació positivista, i des de les seves primeres manifestacions, "les lleis estrictament geogràfiques no contenen referències ni al temps ni al canvi" (SCHAEFER, 1953; p. 34). Aquest postulat fou mantingut, com a mínim, fins a la consolidació de la geografia com a ciència espacial, que més tard amplià els seus horitzons, sobretot amb el reconeixement de l'aportació de T. Hägerstrand i de l'escola de Lund sobre l'element temporal en geografia, de llarga tradició a Suècia, però relativament desconeguda en el món anglosaxó fins a la traducció que féu Allan Pred de l'obra de Hägerstrand, el 1967. D'altra banda, Don Parkes i Nigel Thrift situaren en el 1980 l'impacte d'una primerenca *time-Geography*, també d'influència de Lund, a partir dels anys 1970.

Els problemes metodològics inherents a l'explicació científica de temes històrics, així com, més específicament, de l'explicació temporal en geografia, foren exposats de forma clara per David Harvey en el seu llibre *Explanation in Geography*, el 1969. Segons ell, el problema de la contingència, de l'objectivitat-subjectivitat, el de l'experimentació no havien d'impedir una aproximació des del mètode científic a les ciències humanes i a la història. Reconeixia, però, que en molts de casos era necessari un compromís entre les normes generals del mètode científic i els problemes peculiars que cada practicant té en la seva pròpia disciplina. Vist així, per a la geografia històrica el problema podria ésser formulat

Carl Ortwin Sauer (1889-1975)

des del mateix punt de vista que per al conjunt de la geografia: l'abandó d'una perspectiva idiogràfica, única, implicava l'objectiu de formalització de teories, d'hipòtesis i de lleis. El problema era que si "el model científic elabora un esquema lògic que mostra les condicions necessàries i suficients perquè un estat donat pugui ésser predit des d'un estat anterior" (p. 430), en la geografia històrica, acostumada a treballar amb condicions necessàries, rarament eren especificades ni ho podien ésser les condicions suficients per a deduir-ne lògicament un procés, cosa que donava versions inferiors del model de procés científic o, encara més greu per a Harvey, pseudo-lleis de processos en identificar les condicions necessàries com a suficients.

A partir d'aquesta constatació, Harvey retornà a les posicions de compromís expressades anteriorment; caldria admetre, com a formes d'explicació temporal, des de models rigorosos de processos formalitzats matemàticament fins a la narrativa corrent, per tal de permetre la distinció entre les inferències possibles i les impossibles. Calia estar preparat, però, per a assumir les conseqüències inherents a l'ús de formes poc rigoroses d'explicació temporal. Aquesta situació, evidentment irrefutable des de posicions

neopositivistes i integradora de la geografia històrica dintre els nous corrents, implicava una postura feble de la subdisciplina en el conjunt de la ciència espacial.

Les dificultats de quantificació, la impossibilitat de contrast de les fonts amb la realitat i les dificultats d'interpretar les motivacions i la percepció dels elaboradors de les fonts primàries, així com el grau tan elevat de contingència de qualsevol procés històric, eren assenyalats com a dificultats addicionals en la introducció a un recull d'articles de Baker, Hamshere i Langton del 1970, on les noves perspectives hi eren presents a bastament. Malgrat això, els editors abonaven un ús més estès de l'anàlisi de sistemes i la construcció de models, apropiant-se així a les innovacions de la nova geografia i de la història econòmica, alhora que propugnaven una integració major entre l'anàlisi empírica tradicional en els treballs de tipus històric i la teoria com a factor d'innovació. En aquest sentit, Alan Baker, un dels editors del treball esmentat i un dels introductors de la nova geografia en el camp de la geografia històrica, plantejava, en un article del 1972, la necessitat bàsica d'un canvi d'actitud que si no podia ésser cristal·litzat en una contrastació estadística, si més no suposés una contrastació qualitativa de les hipòtesis.

La introducció de les concepcions teòriques fou realitzada amb un cert retorn a l'ahistoricisme primerenc de la subdisciplina. Tal com Harvey havia remarcat, el problema epistemològic més greu per a l'adaptació de la geografia històrica als corrents nous era inscrit dintre l'àmbit de l'explicació temporal, és a dir, en una de les definicions acceptades com a canvi geogràfic a través del temps, que emprava explicacions de tipus genètic. La reconstrucció de geografies del passat era, contràriament, molt més possible. Alan Baker cloïa el seu article citat del 1972, on "repensava la geografia històrica", proposant de reemplaçar les pràctiques antigues en geografia històrica per estudis de tipus històric, situats en el temps, i inclosos dins les branques diferents de la geografia sistemàtica. La funció de la geografia històrica no seria així

Notes

geografia que ell treballà principalment, la història de la geografia, els textos més destacats de la qual poden trobar-se al llibre de Wright del 1966.

19. Des del camp estrictament geogràfic poden citar-se els treballs de Carter del 1956, de Harvey del 1963 i de Pred del 1966; per a la geografia històrica

estricta el de Smith del 1965; i per a l'explicació temporal en geografia els de Harvey de 1967 i de 1968.

altra que provar les tècniques noves i els models de la geografia teòrica aplicats a l'anàlisi de situacions passades. De fet, el mètode de la *cross-section*, sense ésser explícitament anomenat, tornava a fer-se present, puix que era adequat a l'objectiu cercat; l'estaticisme negligia el problema de l'explicació temporal tot reduint els problemes tècnics a la disposició de fonts d'informació i a la bona recollida de les dades. El treball de Harold Carter del 1956,²⁰ sobre jerarquies urbanes al País de Gal·les, és un estudi capdavanter de geografia històrica des de la perspectiva teòrica que emprà tres talls cronològics (1600, 1835 i 1950) per tal d'identificar les jerarquies existents en el passat i llurs variacions al llarg del temps. Harvey, en el seu treball de 1967, cita alguns treballs, parcialment o totalment de tipus històric, en els quals l'aplicació de models locals locals era present: el de Weber per a estudiar la localització de la indústria siderúrgica a la Gran Bretanya des del 1800; el de Christaller aplicat a l'anàlisi regional a l'època medieval o les tècniques del "veí més proper" per a estudiar la distribució del comerç al detall i la seva evolució; o el de Von Thünen per a estudiar l'evolució dels assentaments del nord de Suècia entre 1800 i 1850. A tots aquests treballs, que cita de segona mà, la disposició en talls horitzontals i la descripció de l'evolució dels assentaments a partir de llur comparació hi és present.

El problema del canvi, però, no havia estat oblidat ja que, de fet, era ineludible dintre la pròpia tradició geogràfica; era desenvolupat com un estudi de processos, i com a tal era reclamat com un àmbit a desenvolupar per part de la nova geografia històrica, atès que, malgrat la seva inclusió formal en moltes definicions, era considerat com un tema intocat encara per Baker, el 1972. L'esforç per a sortir d'una geografia històrica regional i per a construir-ne una de temàtica, tal com havien suggerit C.T. Smith, el 1965, o A. Baker, el 1972, implicà l'anàlisi de sèries temàtiques temporals que venien a enllaçar amb els *vertical themes*, tan emprats en les perspectives tradicionals però amb un rigor estadístic i metodològic fins aleshores desconegut. D'altra

banda, el model primerenc de Bylund, del 1960, sobre l'evolució dels assentaments en un procés de colonització i, sobretot, el treball de T. Hågerstrand del 1967 i les aplicacions posteriors de la seva teoria de la difusió (HARVEY, 1966; PRED, 1966) anaren consolidant la nova versió del tema del canvi. No és, doncs, una casualitat que el tema de la difusió de les innovacions com a procés espacio-temporal hagi estat destacat sempre com a cabdal en les perspectives teòriques en la geografia històrica.

J. Langton, en un article del 1972, considera l'anàlisi de sistemes molt adequat com a aproximació a l'aplicació a l'estudi del canvi en geografia, sempre que aquest pogués ésser formalitzat com una situació d'equilibri, malgrat els problemes de la seva aplicació a situacions històriques: dificultat de comprovació empírica dels models, perill de reduccionisme d'una realitat multicausal, o la dificultat del llenguatge matemàtic d'alt nivell, fets tots ells que fins aleshores havien impedit l'obtenció de resultats rellevants. Les aportacions més recents basades en l'aplicació de la teoria de la catàstrofe, com els intents de J.M. Wagstaff en el seu article del 1978, sembla que poden ampliar i consolidar l'anàlisi de sistemes com una eina de treball possible.

R. Butlin, en un article del 1981, ha circumscrit l'impacte de l'enfocament teòretic dins la geografia històrica al primer quinquenni dels setanta. De fet, però, una geografia històrica d'arrels neopositivistes, que s'esforça per a formalitzar lògicament les seves teories i que empra força tècniques quantitatives, és en l'actualitat present a l'escena i amb aportacions força considerables. Dins l'obra editada pel mateix R. Butlin i per R. Dodgshon el 1978, *An Historical Geography of England and Wales*, nova síntesi sobre els coneixements d'aquests dos països en la línia de les editades per Darby el 1936 i el 1973, per bé que amb un esperit força diferent, la presència de geògrafs de tradició teòrica és molt abundant. Finalment, el que hom pot considerar com a primer manual de geografia històrica des de perspectives teòriques, publicat per W. Norton el 1984

(com el de H. Carter, de 1983, de geografia urbana), encara que amb un enfocament intel·ligentment eclèctic, sembla confirmar la bona salut d'aquesta perspectiva. William Norton, en compendiar les aportacions teòriques principals del decenni passat, assenyala que el valor de la teoria és especialment evident en treballs com el de Conzen, del 1971, sobre l'agricultura, o com el de Muller, del 1977, sobre assentaments, o com el de Langton, del 1979, sobre la indústria; assenyala, a més, que la contribució teòrica dels darrers anys dels setanta pot ésser considerada molt gran si hom té en compte que ha estat difosa de forma habitual la utilització de tècniques de simulació; i que la teoria de la catàstrofe, que vol formalitzar la hipòtesi que els canvis sobtats són conseqüència de processos de desenvolupament lent, ha passat de la geografia històrica al conjunt de la disciplina, camí invers al que havien seguit fins aleshores les altres innovacions teòriques.

La pròpia aportació de William Norton és establir unes perspectives noves

Full dels cens dels Estats Units, del 1790

SCHEDULE of the whole Number of PERSONS within the several Districts of the UNITED STATES, taken according to "An Act providing for the Enumeration of the Inhabitants of the United States;" passed March the 1st, 1790.

DISTRICTS.	Free white Males of 16 years and upwards, including heads of families.	Free white Males under 16 years.	Free white Females of 16 years and upwards, including heads of families.	Free white Females under 16 years.	All other free persons.	Slaves.	Total.
Vermont	22,136	23,288	40,805	255	10	10	86,599
New-Hampshire	36,080	34,851	70,100	630	158	141,885	141,885
Maine	24,384	24,748	46,870	538	none	96,540	96,540
Massachusetts	95,453	87,289	190,582	5,463	none	378,787	378,787
Rhode-Island	16,019	15,799	38,652	3,407	938	68,845	68,845
Connecticut	60,513	54,403	117,448	2,808	2,764	237,046	237,046
New-York	83,700	78,122	158,380	4,654	21,324	340,150	340,150
New-Jersey	45,351	41,416	85,387	2,761	11,473	146,339	146,339
Pennsylvania	110,788	108,948	206,361	6,537	3,787	434,373	434,373
Delaware	11,783	18,143	28,384	3,890	8,887	59,094	59,094
Maryland	66,915	51,339	101,391	8,043	103,036	319,728	319,728
Virginia	110,936	116,135	211,046	12,860	292,057	747,610	747,610
Kentucky	15,154	17,057	28,923	114	18,430	73,677	73,677
North-Carolina	69,988	77,506	140,710	4,975	100,579	393,751	393,751
South-Carolina	15,103	14,044	25,739	398	29,264	84,548	84,548
Georgia	15,103	14,044	25,739	398	29,264	84,548	84,548
Free white Males of 16 years and upwards, including heads of families.	6,271	10,877	15,365	36	3,417	35,691	35,691
Free white Females of 16 years and upwards, including heads of families.	6,271	10,877	15,365	36	3,417	35,691	35,691
All other persons.							
Slaves.							
Total.							

Truly stated from the original Returns deposited in the Office of the Secretary of State.

TH: JEFFERSON.

October 24, 1791.

* This return was not signed by the marshal, but was enclosed and referred to in a letter written and signed by him.

Notes

20. En la reimpressió del 1970, feta per Baker, Hamshere i Langton, Harold Carter afegí una nota aclaridora final en la qual considera el seu treball com

una primera aproximació a l'estudi de les jerarquies urbanes en geografia històrica, tot assenyalant que ja és superada, ja que hi havia possibilitats d'introduir

mètodes estadístics en l'anàlisi.

21. La consideració exposada repetidament per

en l'estudi de la relació entre procés i forma, en els seus articles de 1976 i 1981, en els quals passa de l'estudi tradicional –on des d'una forma donada és deduït el procés (de l'efecte a la causa)– cap a la deducció de la forma espacial a partir del procés històric, i des de perspectives causals deterministes a enfocaments probabilistes. Aquest fet ha estat qualificat per Michael Conzen, en un article del 1983, com a exemplar en la construcció de models quantitativs, a més de l'obtenció de resultats vàlids empíricament.

Finalment, el desenvolupament recent d'una *time-Geography*, en l'obra editada per Carlstein, Parkes i Thrift, el 1978, recolzada en la tradició de Lund, i de perspectives més generals que les d'una geografia històrica estricta, ha començat a reclamar-ne una parcel·la que des de posicions antipositivistes i crítiques ha estat negada, malgrat que exhibeix resultats prou valuosos en les seves primeres aportacions.²¹

Les reaccions crítiques i antipositivistes

Si bé és cert que la geografia teòrica ha assolit un lloc dintre la geografia històrica, també com en la resta de la disciplina ha originat una reacció forta per part dels qui parteixen de pressupòsits antipositivistes. La contestació crítica en la geografia històrica no ha estat, però, homogènia. Hom pot distingir dintre l'enfocament humanista actual tres postures bàsiques diferents, per bé que en diferenciar-les resten desdibuixades llurs interconnexions múltiples i hom pot caure en generalitzacions superficials. En primer lloc apareix un retorn a l'empirisme sense adjectius; en segon lloc hom fa argumentacions basades en la filosofia idealista o fenomenològica; i, finalment, apareix també un marxisme humanista. Totes tres participen en el debat epistemològic general de la geografia, cosa que facilita que la geografia històrica pugui aspirar a ocupar un lloc privilegiat dintre l'esquema jeràrquic canviant de la disciplina.

Una de les conseqüències de l'accep-

tació creixent dels postulats humanistes en geografia, i potser també una de les raons del seu ascens actual, ha estat la reivindicació de la perspectiva regional i una certa revalorització de l'aportació dels geògrafs situats dintre aquesta tradició. Aquest fet ha enfortit, sens dubte, la posició dels geògrafs de la vella escola, representants en la geografia històrica d'un enfocament altament empíric i allunyats de la teorització i de la reflexió filosòfica.

El que fou una benviguda prudent a les tècniques quantitatives durant els anys seixanta i primers dels setanta s'ha convertit, posteriorment, en demostració pública d'escepticisme o en atacs més o menys explícits. Andrew H. Clark, en l'article del 1960 ja comentat, quan la revolució teòrica encara no era consolidada, oferia les tècniques quantitatives als conreadors de la història econòmica. Dotze anys més tard parlava d'una adaptació de la geografia històrica de les monografies regionals cap a una altra concepció que emprés àmpliament l'estadística, els models i la informàtica. En canvi, ja ha estat assenyalat el seu alineament amb les posicions humanistes, en l'article del 1974, i el seu èmfasi en el treball empíric com a base per a qualsevol tipus de geografia històrica, en la seva darrera publicació, del 1975. En aquest treball darrer, Clark no es limitava a fer tan sols una afirmació positiva del treball de camp o d'arxiu, sinó que l'oposava a la teorització i a la quantificació, davant la qual es mostrava escèptic.²² Igualment, el canadenc John Warkentin, creador de la tradició disciplinària al seu país els anys cinquanta, també, en glossar les virtuts del treball de Clark, en un article del 1978, defensava la tradició empírica exemplificada en el mestre, contra les teoritzacions, alhora que establia un lligam renovat entre la geografia regional i la geografia històrica i es mostrava favorable a aprendre de les humanitats i de les arts. Clifford Darby és un altre exemple de la reafirmació en l'actitud de defensa de l'empirisme un cop passats els anys d'ascendència de la perspectiva teòrica. En la introducció al

llibre que edità el 1973 integrava l'estadística i l'anàlisi locacional al patrimoni de la geografia històrica; deu anys més tard, en canvi, en un article del 1983, la reacció antiteòrica apareix de forma irònica i vehement, així com alguns dels comentaris que hi fa sobre les perspectives crítiques més recents. En un moment donat arriba a afirmar que durant els anys seixanta, mentre els geògrafs històrics es trobaven clarificant llur metodologia i explorant fonts d'informació noves, textualment "mentre estaven ocupats i feliços en llur treball, com altres geògrafs, foren sobtadament destorbats

Torsten Hägerstrand (1913)

per un gran terratrèmol –l'autoanomenada revolució quantitativa–. (...) Fou certament un terratrèmol, però dubto que per a cada geògraf assolís un 8 o un 9 en l'escala de Richter, més probablement només fou un 4 o un 5, o potser per a molts geògrafs històrics només fos un 3 o un 2" (p. 425). Després de lloar el pragmàtic empirisme britànic i de defensar les perspectives integradores, de continuïtat més que no de canvi malgrat les "revolucions", es mostra també en desacord amb les contribucions recents fetes des del camp crític que "han traslladat l'èmfasi des dels llocs canviats per l'home cap a l'home com a transformador de llocs (...) identificant geografia històrica amb història social" (p. 427), i es dol que com a fruit d'aquesta actitud fins i tot una biblioteca ben coneguda de Cambridge

Notes

Baker sobre el fet que la geografia històrica no tenia res a veure amb el temps i l'espai, sinó amb els períodes i els llocs, en al·lusió directa a la *time-Geography*,

originà una rèplica de Thrift i de Pred, el 1981, en la qual era inclòs com a treball demostratiu de geografia històrica des de la perspectiva de la *time-Geo-*

graphy el fet pel propi Pred, el mateix 1981. Baker, però, contestà tot refermant-se en la seva posició.

hagi traslladat els llibres de geografia històrica des de la Secció de Geografia a la d'Història. Un cop més la por als límits difusos de la geografia es fa present en Darby.

Hom no pot afirmar, però, que la reflexió teòrica i filosòfica hagi estat totalment absent en la vella escola. El geògraf canadenc Cole Harris ho ha exemplificat amb arguments de pes en el debat entre positivistes i antipositivistes. El 1971 escriví un article en el qual la recuperació de la tradició regionalista enllaçava amb una adscripció clara a l'idealisme com a filosofia; partia de negar les característiques de ciència formal i deductiva per a la geografia, tot oposant la síntesi geogràfica com una alternativa fortament entroncada amb la història de la disciplina. Per a Harris les categories temps i espai eren molt ben integrades en les ciències positives i així la consideració de la geografia com a ciència espacial menava necessàriament a la disgregació de la disciplina; en aquest sentit cal aprendre de la història, en la qual el concepte temps no s'entén de forma abstracta sinó lligat a l'home i al tema del canvi. Per a Harris, geografia i història són disciplines germanes en estudiar fets humans, únics i canviants, i aquestes característiques les defineixen com a ciències sintètiques. Tanmateix el concepte de comprensió l'oposava fermament al d'explicació de les ciències positives. A aquestes argumentacions pròpies de l'aproximació excepcionalista afegeix dues característiques fonamentades en la reflexió de R.G. Collingwood del 1946, que havia elaborat una filosofia de la història de base idealista en la línia de Benedetto Croce.²³ En primer lloc, l'acceptació que el pensament és a la base de qualsevol acció i, per tant, la centralitat en tot treball històric de la idea que mou a l'acció; en segon lloc, la importància de l'acció reflexiva individual dels historiadors que, de fet, recreaven la història. L'acceptació d'ambdós punts, que

Collingwood especificava per a la història, era proposada per Harris per tal de donar suport epistemològic i filosòfic a la tradició sintètica en geografia. Posteriorment, Cole Harris i el també canadenc Leonard Guelke han desenvolupat una geografia històrica idealista en llurs diverses obres.

Guelke, seguint les proposicions apuntades abans per Harris, arriba a fer una diferenciació important respecte a la tradició de la geografia històrica. Per a ell, la reconstrucció de geografies del passat és geografia regional o humana en un moment històric concret, però de cap manera geografia històrica. Contràriament, emfasitza el fet que història i geografia històrica no poden ésser dissociades i que la característica més rellevant de la història com a disciplina és ocupar-se del canvi al llarg del temps. Per a ell, doncs, geografia històrica és tan sols aquella que és relacionada amb els processos de canvi. No sols limita la disciplina a una de les seves dues definicions tradicionals, sinó que intenta desenvolupar una via alternativa de recerca empírica que, segons ell, és lluny de les posicions positivistes, alhora que també de la descripció simple. En el seu llibre del 1982, Guelke planteja com a base de recerca la identificació de les idees racionals que han tingut una repercussió en els canvis del paisatge; en aquest sentit afirma que centrar-se en les idees és específic de la història i fa una lectura idealista del materialisme d'E.P. Thompson, bo i afirmant que el seu treball sobre la formació de la classe obrera anglesa del 1963 segueix justament un camí de connexió entre les idees que precedeixen l'acció i els fets. Així Guelke arriba a una definició de geografia històrica en la qual "si tota història és història del pensament, tota geografia històrica és història del pensament en relació amb l'activitat humana sobre la Terra" (p. 193).

El concepte que amb més força ha estat aportat a la geografia des de les posicions

de la geografia històrica idealista de Harris i de Guelke ha estat el de "ment històrica"; aquest serveix per a designar el paper del geògraf i de l'historiador com a intèrprets dels fets humans en el sentit que estableix Collingwood: repensar la idea que precedeix l'acció. En aquest sentit, i encara que reclamant-se de tradicions diverses, la convergència amb la perspectiva fenomenològica que arrenca de John K. Wright és ben evident. Ambdues aproximacions empren l'anàlisi filològica en llurs interpretacions del passat, ambdues són centrades en les idees més que en els fets, i ambdues accepten el paper de creadors de memòria col·lectiva a partir de repensar la història. En paraules de David Lowenthal, d'un article del 1979, "el que coneixem de la història difereix del que realment va esdevenir-se no sols perquè l'evidència de fets passats hagi estat perduda o alterada, o perquè la tasca d'examinar-los sigui inacabable, sinó sobretot perquè el present canviant requereix continuament interpretacions noves del que ha passat".

La tercera aproximació humanística en geografia històrica s'ha de considerar relacionada amb l'aparició d'un corrent marxista en les contestes radicals al neopositivisme durant els anys setanta. Diferentment a aquelles, el marxisme no penetrà a partir de la sociologia o de l'economia de la *new left* estatounidenca, o de les lectures estructuralistes de la sociologia francesa, sinó, com ha assenyalat R. A. Butlin el 1981, la major influència provingué de la historiografia britànica, especialment dels treballs de Hilton i de Thompson. En aquest sentit, el conegut article de Thompson del 1978, en el qual dona suport a un marxisme humanista enfront de les concepcions estructuralistes d'Althusser, ha tingut una repercussió gran en l'adopció d'una perspectiva netament historicista. Això no implicà un empirisme a qualsevol preu sinó que, ben al contrari, la reflexió

Notes

22. Hom ha vist ja que les opinions d'Andrew Clark són contradictòries. En aquest fet té molt a veure el lloc on les emet. En el cas de les opinions divergents entre una delimitació estricta del caràcter geogràfic de la geografia històrica, o bé, l'acceptació d'uns límits molt difusos, és útil fer notar que les definicions més estrictes foren fetes en dos articles altament institucionals (el primer, en el volum commemoratiu del cinquantenari de l'Associació de

Geògrafs Nord-americans el 1954; el segon, en el seu discurs presidencial dins la dita Associació, el 1962), mentre que les perspectives més obertes apareixen en articles de caire molt específic, com el que publicà en una revista d'historiadors el 1960, o el que publicà el 1972 a la Gran Bretanya per a un geògraf aleshores teòretic. En aquest mateix darrer article valora molt positivament les innovacions teòriques, mentre que en els adreçats a un simposi de geografia huma-

nista el 1974, i a un congrés d'arxivística i geografia històrica l'any següent, es mostrà molt més escèptic respecte a les noves perspectives.

23. Pot llegir-se un comentari interessant sobre les posicions idealistes de Collingwood al llibre de Josep Fontana del 1982.

24. Encara que aquest és el corrent marxista de major repercussió en geografia històrica, no és, evidentment, l'únic. Sense connexió amb el grup de

epistemològica ha assolit una posició central dins els treballs de geografia històrica i un dels textos de major repercussió avui entre els qui defensen postures antipositivistes és justament el llibre de Derek Gregory, de 1978, un conreador de la geografia històrica des de perspectives marxistes.

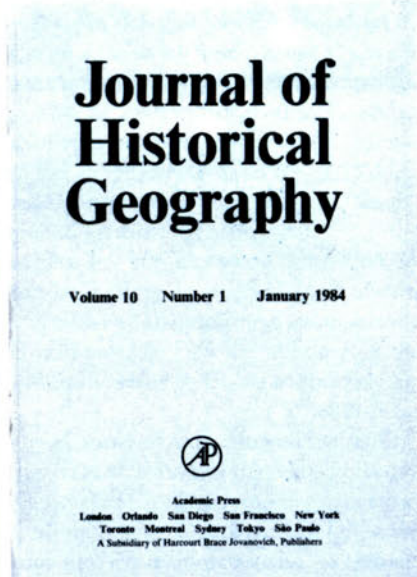
El nucli més homogeni i que ha fet aportacions més significatives és el de la universitat de Cambridge, del qual es destaquen Alan R.H. Baker, Mark Billinge i Derek Gregory.²⁴ Els àmbits diferents de treball a què són dedicats en llur recerca empírica, així com llurs punts de partida ben diferents contrasten amb la coherència de les proposicions que defensen conjuntament; això indica una adscripció gens dogmàtica al marxisme, el qual és entès més com una tradició de pensament plural, que no com un cos de conceptes delimitats i tancat.

Alan Baker, el membre més veterà del grup, ha mostrat un gran interès per la introducció de les perspectives teòriques en geografia històrica, bé que s'hagi desplaçat-se des de mitjan decenni dels anys setanta cap a postures crítiques, bo i interessant-se per l'existencialisme de Jean-Paul Sartre i per la tradició de l'escola francesa dels *Annales*.²⁵ Mark Billinge s'ha interessat fonamentalment per l'anàlisi subjectiva, des de la percepció, en geografia urbana històrica,²⁶ mentre que Derek Gregory ho ha fet amb relació a la comprensió de les transformacions del territori britànic a l'època industrial des de perspectives inicialment estructuralistes.²⁷ La recerca d'un esquema d'interpretació entre les aproximacions comportamentals i les estructuralistes ha estat l'element comú de llurs investigacions.

Baker, en un article publicat el 1978, tot recolzant-se en els arguments de D.W. Moodie i de J.C. Lehr exposats en un article del 1976, que apunten cap a la importància de les interpretacions i les percepcions dels actors històrics en els

treballs de geografia històrica, és a dir, en el fet que qualsevol conclusió és basada en visions de segona mà, fetes des de documents o expressions de contemporanis, abonà els treballs que privilegien els punts de vista de l'actor, tot contextualitzant-los en les estructures històriques subjacents. Això implica la construcció d'una geografia històrica total capaç alhora de comprendre i d'experimentar el passat.

Mark Billinge abordà la qüestió del punt de vista de l'actor en el seu treball de crítica a l'aproximació fenomenològica en geografia, publicat el 1977 al "Journal of Historical Geography". En ell destaca com els autors identificats normalment amb aquest corrent filosòfic realitzen treballs amb l'explotació principal de recursos subjectius, però, en canvi, no

fan aproximacions subjectives sense apriorismes de part seva. Contràriament, Billinge conclou que la lliçó de la fenomenologia ha estat simplement la manifestació de l'existència de recursos no quantificables significatius, la sola exis-

tència dels quals justifica l'interès de l'historiador, cosa que ha abocat a un cert pragmatisme en l'explotació d'aquests recursos subjectius, davant l'aproximació positivista, no però a un canvi de postura filosòfica que permetés l'adopció d'una metodologia fenomenològica, segons Billinge del tot impossible. Apunta també que, davant aquest fet, hom ha cercat punts de referència històrics que permetessin d'explicar comportaments determinats i, en aquest sentit, hi ha hagut una aproximació més estructural que no fenomenològica, com assenyalà també Derek Gregory en un article del 1978.

Tant Baker com Billinge mostren, doncs, llur insatisfacció davant unes aproximacions parcials que tradicionalment han estat considerades oposades entre elles. La relació existent en tot procés històric entre l'estructura social i l'acció individual i col·lectiva no pot ésser estudiada ni des de perspectives estructurals ni des d'un voluntarisme subjectivista, ja que tant l'un com l'altre en descuren una de les dues parts o en supediten l'una a l'altra. En aquest sentit, Derek Gregory, en diversos articles i en el seu llibre del 1982, ha fet una crítica similar a la fenomenologia i a l'estructuralisme, alhora que ha proposat una teoria de l'estructuració que integrés acció de l'home i sistema social. Per a ell, l'alternativa fóra considerar la història com el resultat de la interacció entre contingència i determinació, tot descartant les dues aproximacions més corrents fins ara: d'una banda, el punt de vista que els sistemes i les estructures socials són constitutius de les pràctiques socials (teoria dels sistemes i neoestructuralisme); d'una altra, que els sistemes i les estructures socials són constituïts per les pràctiques socials (voluntarisme subjectivista). Aquesta teoria parteix dels postulats formulats per A. Giddens, en el seu llibre del 1979, sobre la dualitat de l'estructura en la qual ella mateixa és considerada el resultat de

Notes

Cambridge poden ésser citats alguns treballs de geografia històrica marxista ben recents, com els de Gordon, del 1984, per a una geografia del desenvolupament urbà dels Estats Units, o el de Dunford i de Perrons, del 1983, per a les implicacions espacials del desenvolupament del mode de producció capitalista a la Gran Bretanya.

25. L'etapa teòrica de Baker pot ésser seguida en

les seves publicacions fins a la meitat dels anys setanta; el canvi és cada vegada més evident en les seves revisions bibliogràfiques anuals que publica a "Progress in Human Geography". Una adscripció al marxisme, amb referències a l'existencialisme i una admiració per l'escola historiogràfica dels *Annales* apareix als articles de Baker del 1982 i del 1984.

26. El tema de la subjectivitat i de la percepció des

d'una perspectiva fenomenològica fou criticat per Billinge en un article del 1977; el mateix autor, el 1982, publicà un treball de geografia urbana històrica situada entre les aproximacions comportamentals i estructuralista.

27. Els treballs sobre les implicacions territorials de la revolució industrial a Anglaterra foren publicats per Gregory el 1978, 1982 i el 1984.

pràctiques històriques que propicien una reproducció i transformació constants de l'estructura. En aquest sentit, Gregory efectuà una lectura diferent de la de Leonard Guelke dels treballs de Thompson, tot assenyalant que, lluny d'una visió simple i subjectivista, analitza la relació entre les determinacions i la consciència. Considera que Thompson és conscient, en el seu llibre de 1963, que els textos dels quals depèn l'historiador tenen unes condicions d'existència determinades que cal contextualitzar establint un joc amb unes regles que especifiquen una estructura i amb uns jugadors, amb funcions concretes, que van modificant les mateixes regles del joc. D'aquesta manera, les estructures són enteses com un producte de les pràctiques històriques en un moment donat, i el canvi ha d'ésser abordat a partir dels condicionants de l'estructura (regles del joc) sobre el paper creador de l'activitat humana (jugadors). Es tracta, doncs, d'una visió dialèctica que intenta integrar l'empirisme necessari del treball històric (la consideració de fets únics, la contingència) amb esquemes d'interpretació i de generalització (les regles comunes de funcionament de les estructures). En paraules de D.E. Cosgrove, un altre geògraf de perspectives similars a les del grup de Cambridge, el *revival* humanístic en geografia humana ens ha recordat la necessitat d'interpretar els fets geogràfics en llur context propi, la simple aproximació idiogràfica, però, hi és del tot fora de joc: la teoria continua essent necessària. Cada teoria ha d'estar dialècticament constituïda entre la subjectivitat individual i la cultura i entre l'estructura social i l'estructura espacial.

Tant les noves aproximacions idealistes i fenomenològiques com les marxistes tenen en comú dues característiques que poden ésser considerades definidores de l'estat actual de la geografia històrica humanista. D'una banda, la seva aproximació definitiva a la història, tot trencant la tendència conservacionista i corporativista de la subdisciplina institucionalitzada; d'altra banda, l'acceptació

d'un paper intel·lectual que, lluny de pretendre d'aconseguir una objectivitat científica de tipus positivista, subratlla la connexió entre els valors socials i la producció cultural per tal de poder interpretar la història.

Quant a la primera característica, ja ha estat comentat el lligam que estableixen els autors idealistes entre geografia i història i, especialment, la definició de Leonard Guelke sobre la geografia històrica. Les perspectives del grup de Cambridge són, si fa no fa, similars. Alan Baker, en comentar la por de la geografia històrica a la interdisciplinarietat, en un article del 1982, assenyala que aquesta creà una falsa consciència que féu que la producció fos centrada en el paisatge transformat per l'home més que sobre l'home com a factor de canvi, sobre els artefactes més que sobre les idees, sobre les accions més que sobre les actituds, sobre les formes externes més que sobre els processos interns. També remarcà que la història, i lògicament també la geografia històrica, ha de centrar-se primer en la gent i, només en segona instància, en els períodes o en els llocs. De manera similar, Derek Gregory, en la introducció al seu llibre del 1982 sobre la indústria llanera de Yorkshire, assenyala que vol trencar amb la tradició de la geografia històrica obsessionada per diferenciar-se de la història. Ambdós autors insisteixen en el mateix punt en un diàleg entre ells publicat el 1984.

Quant a la segona característica, la formulació de la ment històrica de Harris, o l'afirmació de Lowenthal sobre la necessitat d'interpretacions continuades de la història en relació amb un present canviant, connecta amb la concepció d'ideologia per part de Baker i de Gregory. Aquest darrer diferencia entre discurs examinat i discurs no examinat en oposar ciència a ideologia en el seu llibre del 1978, tot i que reconeix que el segon és immers sempre en el primer i, per tant, que els valors personals o corporatius influeixen en qualsevol treball pretesament objectiu. En paraules d'Alan Baker d'un article del 1982, l'aproximació

marxista veu l'escriptura de la història com una part integral de la realització de la història i, doncs, aquesta ha d'incloure les perspectives del present i els projectes de futur.

Recapitulació

"Una definició plenament significant i acceptable de geografia històrica no és possible ni desitjable. Geografia històrica és una sèrie d'aproximacions, no una subdisciplina." Aquestes paraules del llibre de William Norton del 1984 són perfectament adequades per a cloure aquest repàs de la geografia històrica anglosaxona des dels anys vint. La pluralitat de punts de vista actuals, així com la coherència de llurs formulacions respectives, no ofereixen pas dubtes. Ben al contrari, l'atac des de posicions epistemològiques incompatibles és a la llarga improductiu. Més útil és valorar una trajectòria de més de seixanta anys que si, d'una banda, ha estat paral·lela a la del conjunt de la geografia, d'una altra, ha estat capaç d'establir uns trets comuns dins la pluralitat d'aproximacions. Aquests poden ésser agrupats en dos grans blocs.

En primer lloc, el pas d'una geografia històrica bàsicament estàtica a una altra on els conceptes de procés i de canvi són l'objecte fonamental d'estudi, ja sigui incorporant les innovacions teòriques (la teoria general dels sistemes, la *time-Geography* de la tradició de Lund, la *new economic History* nord-americana), ja sigui reflexionant i renovant l'aproximació tradicional (amb la incorporació de la filosofia idealista de la història o la tradició marxista en historiografia i en ciències socials).

Per altra banda, i de forma coherent amb el primer tret, la incorporació d'una visió oberta i anticorporativista, especificada fonamentalment en l'acceptació, trasant-se de processos, de l'esterilitat de diferenciacions artificials entre la geografia i la història.

Joan Vilagrasa i Ibarz

BIBLIOGRAFIA

- BAKER, A.R.H.; BUTLIN, R.A.; PHILLIPS, A.D.M.; PRINCE, 1969, "The future of the past", *Area*, IV, ps. 46-51.
- BAKER, A.R.H.; HAMSHIRE, J.; LANGTON, J. eds., 1970, *Geographical interpretations of historical sources*, New Abbot, David and Charles ed.
- BAKER, A.R.H.; 1972 a "Rethinking Historical Geography" in BAKER, A.R.H. ed., *Progress in Historical Geography*, New Abbot, David and Charles Pbl., ps. 11-28.
- BAKER, A.R.H., 1972 b, "Historical Geography in Britain" in BAKER, A.R.H. Ed. *Progress in Historical Geography*, New Abbot, David and Charles Pbl., ps. 99-110.
- BAKER, A.R.H., 1975, *Historical Geography and Geographical Change*, London, Macmillan.
- BAKER, A.R.H., 1977, "Historical Geography", *Progress in Human Geography*, I-3, ps. 465-474.
- BAKER, A.R.H., 1978, "Historical Geography: understanding and experiencing the past", *Progress in Human Geography*, II-3, ps. 495-504.
- BAKER, A.R.H., 1979, "Historical Geography: A new beginning?", *Progress in Human Geography*, III-4, ps. 560-570.
- BAKER, A.R.H., 1980, "On the historical geography of France", *Journal of Historical Geography*, VI-1, ps. 69-76.
- BAKER, A.R.H., 1981, "An historico-geographical perspective on time and space and on period and place", *Progress in Human Geography*, V-3, ps. 439-443.
- BAKER, A.R.H., 1982, "On ideology and historical geography" in BAKER, A.R.H.; BILLINGE, M. eds., *Period and place: Research methods in historical geography*, Cambridge, Univ Press ps. 233-243.
- BAKER, A.R.H., 1984, "Reflections on the relations of historical geography and the Annales school of history" in BAKER, A.R.H.; GREGORY, D. eds.
- BAKER, A.R.H.; GREGORY, D., 1984, "Some 'Terrae Incognitae' in historical geography: an exploratory discussion" in BAKER, A.R.H. GREGORY, D., eds., *Explorations in Historical Geography*, Cambridge, Univ. Press.
- BELIL, M.; CLOS, I., 1983, "Notes a l'entorn del pensament de Carl Sauer (1889-1975)", *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 2, ps. 177-188.
- BEN - ARIEH, Y., 1981, "Historical geography in Israel: retrospect and prospect" in BAKER, A.R.H.; BILLINGE, M. eds.
- BILLINGE, 1977, "In search of negativism: Phenomenology and Historical Geography", *Journal of Historical Geography*, III-1, ps. 55-67.
- BILLINGE, M., 1981 a, "Geoscopy" in JOHNSTON, R.J. ed., *The Dictionary of Human Geography*, Oxford, Basil Blackwell, p. 138.
- BILLINGE, M. 1981 b, "Geopietry" in JOHNSTON, R.J. ed., *The Dictionary of Human Geography*, Oxford, Basil Blackwell, ps. 136-137.
- BILLINGE, M. 1982, "Reconstructing societies in the past: the collective biography of local communities" in BAKER, A.R.H.; BILLINGE, M. eds.
- BLOCH, M., 1931, *Les caractères originaux de l'histoire rurale française* Paris, Armand COLIN. (trad. castellana, Barcelona, Critica, 1978).
- BOYER, J.C., 1978, "Formes traditionnelles et formes nouvelles de la géographie historique: leur place dans la recherche en géographie", *Comité des travaux Historiques et Scientifiques: Bulletin de la Section de Géographie*, 82, ps. 55-63.
- BROEK, J.O.M., 1932, *The Santa Clara Valley, California: A study in Landscape Changes*, Utrecht, Oosthoek.
- BROWN, R.H., 1943, *Mirror for Americans. Likenesses of the Eastern Seaboard, 1810*, New York, American Geographical Society.
- BUTLIN, R.A., 1981, "Developments in historical geography in Britain in the 1970s", in BAKER, A.R.H.; BILLINGE, M. eds.
- BYLUND, E., 1960, "Theoretical considerations regarding the distribution of settlement in inner north Sweden", *Geografiska Annaler*, 42, ps. 225-231.
- CAPEL, H., 1973, "Percepción del medio y comportamiento geográfico", *Revista de Geografía*, VII-1-2, ps. 58-150.
- CAPEL, H., 1981, *Filosofia y ciencia en la geografía contemporánea*, Barcelona, Barcanova.
- CARLESTEIB, T.; PARKES, D.; THRIFT, N. eds., 1978, *Timins space and space time*, London, Arnold, 3 vols.
- CARTER, H., 1956, "The urban hierarchy and historical geography: a consideration with reference to North East Wales", *Geographical Studies*, 3.
- CARTER, 1983, *An Introduction to Urban Historical Geography*, London, Arnold.
- CLARK, A.H., 1954, "Historical Geography", in JAMES, P.E.; JONES, C. F. eds., *American Geography: inventory and prospect*, Syracuse, Univ. Press, ps. 70-105.
- CLARK, A.H., 1960, "Geographical Change—A theme for Economic History *Journal of Economic History*
- , 20, ps. 607-616.
- CLARK, A.H., 1962, "Praemia Geographiae: the incidental rewards of a geographical career", *Annals of the Association of American Geographers*, LII-3, ps. 229-41.
- CLARK, A.H., 1972, "Historical Geography in North America" in BAKER, A.R.H.
- CLARK, A.H., 1975, "First things, first" in EHRENBURG, R.E. ed., *Pattern and Process: Research in Historical Geography: Proceedings of Conference on the National Archives and Research in Historical Geography (Washington D.C., 1971)*, Washington D.C., Howard Univ. Press, ps. 9-21.
- CLARK, A.H., 1977, "The whole is greater than the sum of its parts. A humanistic element in Human Geography" in DESKINS, D.R. jr.; KISH, G.; NYS-TUEN, J.D.; OLSSON, G., eds., *Geographical Humanism, Analysis and Social Action: Proceedings of Symposia Celebrating a Half Century of Geography at Michigan*, Ann Arbor, Michigan Univ. Press, ps. 3-26 (el congrés fou celebrà l'any 1974 però la publicació fou el 1977).
- CLAVAL, P., 1984, "The historical dimension of French geography", *Journal of Historical Geography*, I-3, ps. 229-245.
- CLOUT, H.D. ed., 1977, *Themes in the Historical Geography of France*, London, New York, San Francisco, Academic Press.
- CLOUT, H.D., 1977, "The practice of Historical Geography in France" in CLOUT, H.D. ed., *Themes in Historical Geography of France*, London, New York, San Francisco, Academic Press, ps. 1-19.
- COLLINGWOOD, R.G., 1946, *The idea of History*, New York, Oxford Univ. Press
- CONZEN, M.P., 1971, *Frontier farming in an urban shadow*, Madison, State Historical Society of Wisconsin.
- CONZEN, M.P., 1982, "Historical Geography: North American progress during the 1970s" *Progress in Human Geography* IV-4, ps. 549-559.
- COSGROVE, D.E., 1982, "Problems of interpreting the symbolism of past landscapes", in BAKER, A.R.H., BILLINGE, M. eds.
- CRUSH, J.; ROGERSON, C., 1983, *New wave African historiography and African historical geography*, *Progress in Human Geography*, VII-2, ps. 203-231.
- DARBY, H.C., ed., 1936, *An Historical Geography of England before A.D. 1800*, Cambridge, Univ. Press, 1951.
- DARBY, H.C., 1951, "The Changing English Lands-cape", *Geographical Journal*, 117, ps. 377-98.
- DARBY, H.C., 1952-54-62-62, *The Domesday Geography of England*, Cambridge, Univ Press, 4 vols.
- DARBY, H.C., 1953, "The relations of Geography and History", *Transaction and Papers. Institute of British Geographers*, 19, ps. 1-11.
- DARBY, H.C., 1962 a, "Historical Geography" in FINBERG, H.P.R. ed., *Approaches to History. A Symposium*, London, Routledge, ps. 127-156.
- DARBY, H.C., 1962 b, "The problem of geographical description", *Transactions and Papers. Institute of British Geographers*, 30, ps. 1-14.
- DARBY, H.C. ed., 1973, *A new Historical Geography of England*, Cambridge, Univ. Press, 1976, 2 vols.
- DARBY, H.C., 1983, "Historical Geography in Britain, 1920-1980: continuity and change", *Transactions of Institute of British Geographers*, N.S. VIII-4, ps. 421-428.
- DENECKE, D., 1981, "Applied historical geography and geographies of the past: historico-geographical change and regional process in history" in BAKER, A.R.H.; BILLINGE, M. eds.
- DE PLANHOL, X., 1972 a, "Structures et problématique scientifique. La géographie historique française", in *La pensée géographique contemporaine. Mélanges offerts au professeur Meynier*. Sait Brieuc.
- DE PLANHOL, X., 1972, b, "Historical Geography in France" in BAKER, A.R.H. ed.
- DODGSHON, R.A.; BUTLIN, R.A. eds., 1978, *An Historical Geography of England and Wales*, London, New York, San Francisco, Academic Press.
- DUNFORD, M.; PERRONS, D., 1983, *The arena of capital*, London, Macmillan.
- EAST, W.G., 1938, *The geography behind history*, London, Thomas Nelson Ltd.
- ERNST, J.A.; MERRENS, H.R., 1978, "Praxis and Theory in the writing of American Historical Geography", *Journal of Historical Geography* IV-3, ps. 277-290.
- FEVRE, L., 1922, *La terre et l'évolution humaine*. Paris. Ed. Albin Michelet (traducció castellana a México, U.T.E.H.A., 1955).
- FONTANA, J., 1982, *Historia. Análisis del pasado y proyecto social*, Barcelona, Critica.
- GIDDENS, A., 1979, *Central problems in social theory: action, structure and contradiction in social analysis*, London, Macmillan.
- GILBERT, E.W., 1932, "What is Historical Geography?", *Scottish Geographical Magazine*, 48, ps. 129-136.
- GLACKEN, C., 1967, *Traces on the Rhodian Shore. Nature and Culture in Western Thought from ancient times to the end of the Eighteenth Century*, Berkeley, Univ. of California Press.
- GORDON, D.M., 1984, "Capitalist development and the History of American Cities", in TABB, K.; SAWERS, L. eds., *Marxism and the Metropolis*, New York, Oxford, Oxford Univ. Press. ps. 21-53.
- GREGORY, D., 1978 a, *Ideology, Science and Human Geography*, London, Hutchinson (Traducció castellana, Vilassar de Mar, Oikos Tau, 1984).
- GREGORY, D., 1978 b, "The process of industrial change, 1730-1900" in DODGSHON, R.A.; BUTLIN, R.A., *An Historical Geography of England and Wales*, London, New York, San Francisco, Academic Press, ps. 291-311.
- GREGORY, D., 1978 c, "The discourse of the past phenomenology, structuralism and historical geography", *Journal of Historical Geography*, IV-2, ps. 161-173.
- GREGORY, D., 1981 a, "Historical Geography" in JOHNSTON, R.J. ed., *The Dictionary of Human Geography*, Oxford, Basil Blackwell, ps. 146-150.

- GREGORY, D., 1981 b, "Sequent Occupance" in JOHNSTON, R. J. ed. *The Dictionary of Human Geography*, Oxford, Basil Blackwell, ps. 303-304.
- GREGORY, D., 1981 c, "Human Agency and Human Geography", *Transactions of Institute of British Geographers*, N.S. VI-1, ps. 1-16.
- GREGORY, D., 1982 a, "Action and structure in historical geography", in BAKER, A.R.H.; BILLINGE, M. eds., *Period and Place: research methodes in historical geography*, Cambridge, Univ. Press, ps. 244-250.
- GREGORY, D., 1982 b, *Regional transformation and Industrial Revolution. A Geography of the Yorkshire woollen industry*, London, Macmillan.
- GREGORY, D., 1984, "Contours of crisis? Sketches for a geography of class struggle in the early Industrial Revolution in England", in BAKER, A.R.H.; GREGORY, D., eds.
- GUELKE, L., 1974, "An idealist alternative in human geography", *Annals of Association of American Geographers*, 64, ps. 193-202.
- GUELKE, L., 1975, "On rethinking historical geography", *Area*, VII-1, ps. 135-138.
- GUELKE, L., 1982 a, "Historical Geography and Collingwood's theory of historical knowing" in BAKER, A.R.H.; BILLINGE, M. eds.
- GUELKE, L., 1982 b, *Historical understanding in geography: an idealist approach*, Cambridge, Univ. Press.
- HAGERSTRAND, T., 1967, *Innovation Diffusion as a Spatial Process*, Chicago, Univ. Press.
- HARRIS, R.C., 1971, "Theory and synthesis in historical geography", *Canadian Geographer*, 15, ps. 157-172.
- HARRIS, R.C., 1976, "Andrew Hill Clark; an obituary", *Journal of Historical Geography*, III-2.
- HARRIS, R.C.; GELKE, L., 1977, "Land and society in early Canada and South Africa", *Journal of Historical Geography*, III-2, ps. 135-53.
- HARRIS, R.C., 1978, "The historical mind and the practice of geography in LEY, D.; SAMUELS, M.S., eds., *Humanistic geography Prospects and problems*. London, Croom Helm, ps. 123-137.
- HARTSHORNE, R., 1939, *The nature of geography*, Lancaster, Pennsylvania, Association of American Geographers.
- HARVEY, D.W., 1963, "Locational change in the Kentish hop industry and the analysis of land use patterns", *Transactions and Papers. Institute of British Geographers*.
- HARVEY, D.W., 1966, "Geographic processes and the analysis of point patterns: testing a diffusion model by quadrat sampling", *Transactions and Papers. Institute of British Geographers*, 40, ps. 80-91.
- HARVEY, D.W., 1967, "Models of evolution of spatial patterns in human geography" in CHORLEY, R.J.; HAGGETT, P. eds., *Models in Geography*, Methuen, London, ps. 549-608.
- HARVEY, D.W., 1968, "Pattern, process and the scale problem in geographical research", *Transactions and Paper. Institute of British Geographers*, 45, ps. 71-78.
- HARVEY, D.W., 1969, *Explanation in Geography*, London, Arnold (Traducció castellana a Madrid, Alianza Universidad, 1983).
- JAKLE, J.A., 1971, "Time, space and the geographic past: a prospectus for historical geography", *American Historical Review*, 76, ps. 1084-1103.
- JOHNSTON, R.J., 1983, *Philosophy and Human Geography*, London, Arnold.
- LANGTON, J., 1972, "Potentialities and problems of adopting a system approach to the study of change in human geography", *Progress in Geography*, 4, ps. 125-179.
- LANGTON, J., 1979, *Geographical change and Industrial Revolution*, Cambridge, Univ. Press.
- LOWENTHAL, D., 1961, "Geography, experience and imagination: towards a geographical epistemology", *Annals of the Association of American Geographers*, 51, ps. 241-260.
- LOWENTHAL, D.; PRINCE, H.C., 1965, "English landscape tastes", *Geographical Review*, 55, ps. 186-222.
- LOWENTHAL, D., 1976, "Introduction" in LOWENTHAL, D.; BOWDEN, M., eds. *Geographies of the Mind. Essays in Historical Geosophy in Honor of John Kirland Wright*. New York, Oxford Univ. Press, ps. 3-9.
- LOWENTHAL, D., 1979, "Age and Artefact. Dilemmas of appreciation" in MEINING, D.W. ed., *The interpretation of ordinary landscapes*, New York, Oxford Univ. Press, ps. 103-128.
- MACKINDER, H.J., 1887, "On the scope and methodsof Geography", *Proceedings of the Royal Geographical Society*, IX, ps. 141-160.
- MCMANIS, D.R., 1976, "Andrew Hill Clark 1911-1975" *Historical Geography Newsletter*, VI-1, ps. 13-19.
- MEINING, D.W., 1978, "Prologue: Andrew Hill Clark, historical geographer in GIGSON, J.R. ed., *European Settlement and Development in North America. Essays on Geographical Change in Hounor and Memory of Andrew Hill Clark*. Toronto, Univ. Press., 1978, ps. 3-26.
- MIKESSELL, M.W., 1976, "The rise and decline of 'sequent occupance': A chapter in the History of American Geography" in LOWENTHAL, D.; BOWDEN, M.
- MITCHELL, J.B., 1954, *Historical Geography*, London, English University Press, Ltd.
- MOODIE, D.W.; LEHR, J.C., 1976, "Fact and theory in historical geography", *Proffessional Geographer*, 28, ps. 32-35.
- MULLER, E.K., 1977, "Regional urbanization and the selective growth of towns in North America regions", *Journal of Historical Geography*, III-1, ps. 21-40.
- NORTON, W., 1976, "Constructing abstracts worlds of the past", *Geographical Analysis*, 8, ps. 269-288.
- NORTON, W., 1981, "Historical Geography as the evolution of spatial form" in BAKER, A.R.H.; BILLINGE, M. eds.
- NORTON, W., 1984, *Historical Analysis in Geography*, New York, Longman.
- OGLIVIE, A.G., 1952, "The time-element in geography", *Transactions and Papers. Institute of British Geographers*, 18, ps. 1-15.
- PARKES, D.N.; THRIFT, N.J., 1980, *Times, spaces and places. A chrono-geographic perspective*, Chichester, John Wiley and Sons.
- POWELL, J.M., 1981, "Wide angles and convergences: recent historical-geographical interaction in Australasia", *Journal of Historical Geography*, VII-4, ps. 407-413.
- PRED, A., 1966, *The spatial dynamics of U.S. urban, industrial growth 1800-1914*. Cambridge, Mass., M.I.T. Press.
- PRED, A., 1981, "Production, family and free-time projects: a time geographical perspectives on the individua; and societal change in Nineteenth Century U.S. cities", *Journal of Historical Geography*, VII-1, ps. 3-36.
- PRINCE, H.C., "The geographical imagination", *Landscape*, 11, ps. 22-25.
- PRINCE, H.C., 1969, "Progress in historical geography" in COOKE, R.U.; JOHNSON, J.H., eds., *Trends in Geography, an introductory survey*, Oxford, Pergamon Press, ps. 110-122.
- PRINCE, H.C., 1971, "Real, imagined and abstract worlds on the past" *Progress in Geography*, 3, ps. 2-86.
- PRINCE, H.C., 1981, "Modernization, restoration, preservation: changes in tastes for antique landscapes" in BAKER, A.R.H.; BILLINGE, M., eds.
- ROBINSON, G.; PATTEN, J., 1980, "Edmund W. Gilbert and the development of historical geography", *Journal of Historical Geography*, VI-4, ps. 409-419.
- SAUER, C.O., 1925, "The Morphology of Landscape", in JOHN LEIGHLY ed. *Land and Life. A selection of the writings of Carl Ortwin Sauer*. Berkeley, California Univ. Press, 1963, ps. 315-350.
- SAUER, C.O., 1941, "Foreword to Historical Geography" in LEIGHLY, J. ed., *Land and Life. A selection of the writings of Carl Ortwin Sauer*, Berkeley, California Univ. Press, 1963, ps. 351-379.
- SAUER, C.O., 1951, "Folkways of social sciences" in LEIGHLY, J. ed., *Land and Life. A Selection of the writings of Carl Ortwin Sauer*, Berkeley, California Univ. Press, 1963, ps. 380-388.
- SAUER, C.O., 1956 a, "The education of a geographer" in LEIGHLY ed., *Land and Life. A selection of the writings of Carl Ortwin Sauer*, Berkeley, California Univ. Press, 1963, ps. 389-404.
- SAUER, C.O., 1956 b, "The agency of man on the earth" in THOMAS, W.L. jr. ed., *Man's role in changing the face of the earth*, Chicago, Univ. Press, ps. 49-69.
- SCHAEFER, F.A., 1953, "Excepcionalism in Geography", *Annals of the Association of American Geographers*, 43, ps. 226-249 (Traducció castellana, Barcelona, Ed. Univ. de Barcelona, col·lecció Pensamiento y método geográfico, 1971. La cita és de la versió castellana).
- SENDA, M., 1981, "Perceived space in ancient Japan" in BAKER, A.R.H., BILLINGE, M., eds., *Period and place: research methods in historical geography*, Cambridge, Univ. Press, ps. 212-219.
- SENDA, M., 1982, "Progress in Japonese Historical Geography", *Journal of Historical Geography*, VIII-2, ps. 170-181.
- SMITH, C.T., 1965, "Historical Geography: current trends and prospects" in CHORLEY, R.J.; HAGGETT, P., eds., *Frontiers in geographical teaching*, London, Methuen, ps. 118-143.
- SPENCER, J.E., 1976, "What in a name? The Berkeley School", *Historical Geography Newsletter*, VI-1, ps. 7-11.
- THOMPSON, E.P., 1963, *The making of the English working class*, London, Victor Gollanz Ltd. (Traducció castellana, Barcelona, ed. Laia, 1977, 3 vols.).
- THOMPSON, E.P., 1978, *The Poverty of Theory and Other Essays*, London, Merlin Press. (Traducció castellana, Barcelona, ed. Crítica, 1981).
- THRIFT, N.; PRED, A., 1981, "Time-geography: a new beginning", *Progress in Human Geography*, 5, ps. 277-286.
- TUAN, Yi-Fu, 1976, "Geopietiy: A theme in man's attachment to nature and to place" in LOWENTHAL, D.; BOWDEN, M., eds.
- WAGSTAFF, J.M., 1978, "A possible interpretation of settlement pattern evolution in terms of 'catastrophe theory'", *Transactions of the Institute of British Geographers*, N.S., 3, ps. 165-178.
- WARKENTIN, J., 1978, "Epilogue" in GIBSON, J.R., ed., *European Settlement and Development in North America: Essays on Geographical Change in Hounor and Memory of Andrew Hill Clark*, Toronto, Univ. Press., ps. 208-220.
- WHITTLESEY, D., 1929, "Sequent occupance", *Annals of the Association of American Geographers*, 19, ps. 162-165.
- WILLIAMS, M., 1983, "The apple of my eye: Carl Sauer and Historical Geography", *Journal of Historical Geography*, IX-1, ps. 1-28.
- WISSLER, C., 1924, "The relation of nature to man as illustrated by the North American Indian", *Ecology*, 5, ps. 311-318.
- WRIGHT, J.K., 1947, "Terrae Incognitae: the place of imagination in geography", *Annals of the Association of American Geographers*, 37, ps. 1-15.
- WRIGHT, J.K., 1966, *Human Nature in Geography: fourteen papers, 1925-1965*, Cambridge, Mass. Harvard Univ. Press.